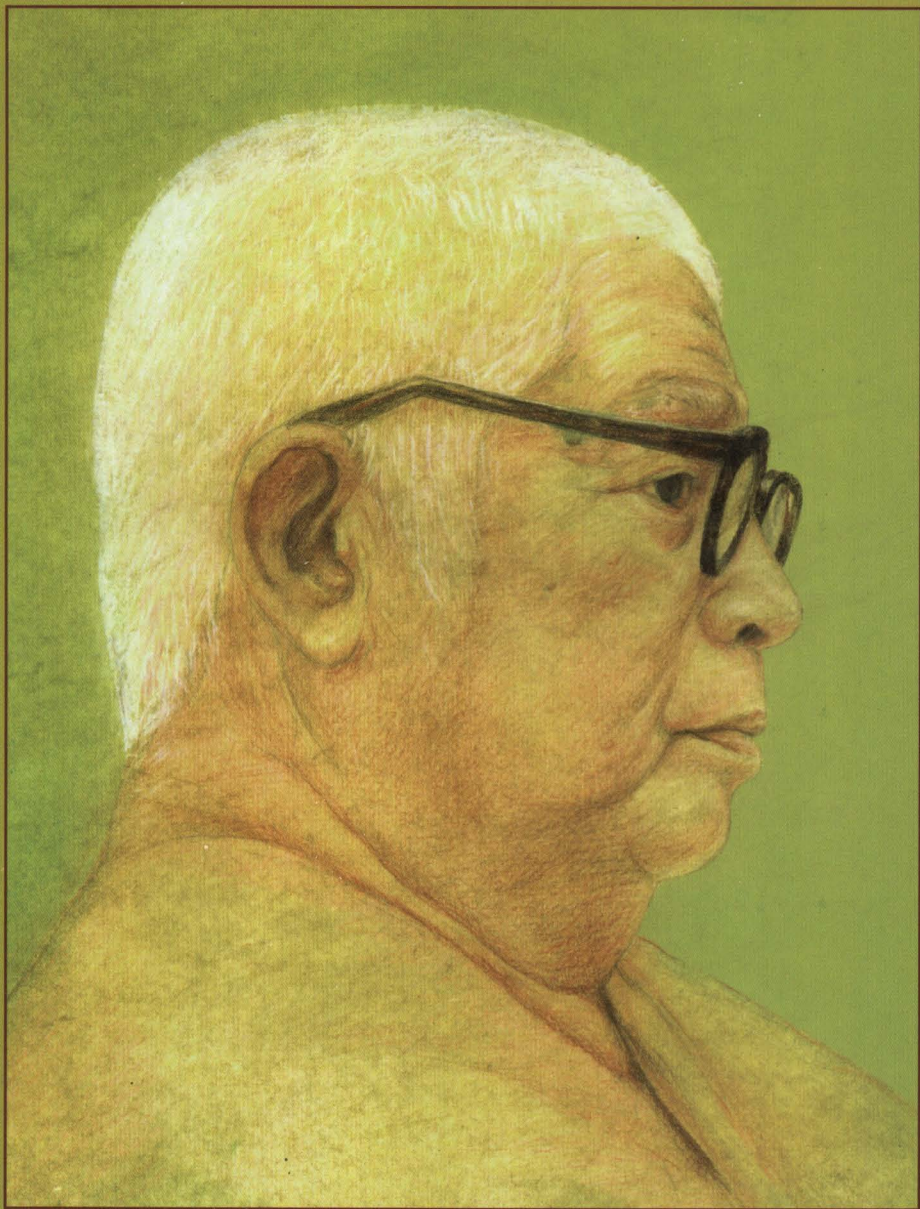

ธรรมะเป็นรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์
หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ

ธรรมะเป็นรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์

พระธรรมโกศาจารย์

(หลวงปู่พุทธทาสภิกขุ)

เพื่อความเจริญแพร่หลายแห่งธรรม

และความเจริญงอกงามแห่งปัญญา

.....

.....

อนุโมทนา

ทราฟิมพ์ นนั สือ ชรวมะ ไชลิกษณะหี ฐันเฉย
แพร่ ในโลกอันเคยมี ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว อย่างสุดเขวี้ยง
เช่นนี้ เป็นสิ่งที่มีเหตุผล ควรแก่การอนุโมทนา.

ชรวมะ เป็นรากฐานแห่งความมั่นคงในทางจิตใจ ถึง
ส่วนลึกของจิตใจ. เมื่อมนุษย์มีความมั่นคง ส่วนจิตใจ
แล้ว ย่อมมีความมั่นคง ทางกาย ทางวัตถุ ทางเศรษฐกิจ
และทางสังคม อย่างมั่นคงแน่นอน. ชรวมะ ย่อมไม่
ให้ตกเป็นทาสของวัตถุ ไม่ทำผิดทางเศรษฐกิจ เป็นต้น;
บุคคลก็ไม่เดือดร้อน ในทางเศรษฐกิจ เป็นต้น พร้อม
ทั้งอุดมด้วย และ สันติภาพอย่างสูง หรือทั้งนี้ ทั้ง
โลกก็สงบ.

ในแง่ของทางจิตใจ ชรวมะ ย่อมได้ผลประโยชน์กับ
ส่วนรวม ของรวมโลก กันได้อย่างสมบูรณ์ ไม่จำเป็นที่ต้อง
สืบทอดกันไว้ หรือ ทำลายฝ่ายใด ในอนาคตไปจากโลก
หรือ อย่างอย่างใด เสรีภาพ และ สันติ. หากคนมีความ
มั่นคง ในใจ จนไม่มัวเมา ธุชนอกจากรู้ นี้ เป็นสิ่ง
อุดมด้วย ทั้งทางวัตถุ ทางกาย จนกระทั่ง มี สันติภาพ -
ใจเป็นสุข หรือ แม้แต่ แก่ ประโยชน์ทางวัตถุ โดยส่วนเดียว
ซึ่ง ทำให้ มนุษย์ ^{โลก} ชรวมะ สันติภาพไปจากโลก.

ชรวมะ ย่อมได้ประโยชน์อันเกิดจากความเจริญ

ทพวัตร ที่มีดีคือ ทพเพิ่มมากขึ้นอย่างมีนัยยะ ของวัตรประ-
สพ ใจดีใจดี และทพทั่วทุกส่วนหมดจด; หรือมีกับ
อาชญากรรมอันเลวร้าย ส่วนสังคม โดยนิยามอย่างง่าย ก็
อาชญากรรมทพเพศ ชนิดที่มิเคยมีมาก่อน. ถ้าหาก
ชาวมะ มีกลิ่นมาเกี่ยวพันกันทั่วทั้ง โลกนี้ ก็ละเลว
กว่าโลก ของสัตว์ ซึ่งมิใช่ประกอบด้วย อุ่มห่อ= ดังกล่าว
แต่ก็เลย. อาชญากรรมกับ วิบัติให้ ชาวมะกลับมาทพแก่
โลก เกือบ.

ชาวมะ เป็นรากฐาน หรือพื้นฐาน ของ ความ -
เป็นมนุษย์ ชนิดที่ทพมีได้ เปลี่ยนแปลงมีได้.
เราขอแสดงภาพพื้นฐาน อันมีนัยยะ ทพจิต ทพปัญญา
อันนี้ กับโลก; อย่างมีนัยยะ พื้นฐานทพวัตร
อันนี้ กับโลก. ลักษณะเฉพาะที่จก หักปวงจากชาวมะนั้น
ย่อมกำหนดโลก อันเป็นต้นวัตร และต้นจิตวิญญาณ.
เราดำเนิรงานสังคม เพื่อผลดี แก่ชาติ มีได้ ก็เพื่อบุ-
ธกิจอันแก่ละคน ประสงค์จากชาวมะนั้นเอง.

ชาวมะ เป็นรากฐาน แห่งสังคมดี อันให้ได้อยู่ร่วม
บ้านร่วมเมืองกันดี ในระนาบคนมี มี กับคนคน
คน, คนใจ กับคนใจดี. คนใจดีกับคนใจดี, คนใจดีกับคนใจดี,
คนใจดีกับคนใจดี กับคนใจดี. คนใจดีนั้นแหละคือ
หลักชาวมะที่ว่า สัตว์ กับคนใจดี เป็นเพื่อนทพแก่ -
แก่คนใจดี ด้วยกันทั้งนั้น ทพทั้งนั้น กระทั่ง สัตว์

[illegible][illegible]

ดั่งนั้น ทศกัณฐะก็ให้คนนำเอา
 กล้วยไม้ไปปลูกไว้ที่หน้าประตู
 ของเขา และเมื่อเวลาผ่านไป
 กล้วยไม้ก็งอกงามขึ้นและ
 ออกดอกที่สวยงาม

Werner Isenhardt

ຮຽນ:

ເປັນຂອງຄູ່ກັນກັບຜີວິດ

เราหลงลืมเพชรพลอยมีค่าไว้ ภายใต้กองขยะแห่ง
อาภรณ์ เหริยญตรา มรดก และโครงกระดูกแห่ง "ตัวตน" แล้ว
จะชะเง้อแลหาอัฐมณีนีไหนมาประดับประดาอีกเล่า.

เมื่อรื้อกองขยะทิ้งไป "คุณค่า" ทั้งหลายจะปรากฏออกมา.

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในข้อแรกที่สุดนี้ อยากจะพูดถึงข้อความเบ็ดเตล็ดที่เนื่องกัน
ข้อนี้คือข้อที่ว่า ศิลปะเกี่ยวกับการฟัง, หรือที่ในพุทธศาสนาเรียกว่าฟัง
ด้วยดี เรียกว่า สุตสุสฺส แปลว่าฟังอยู่ด้วยดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าการฟัง
ด้วยดีกับ ฟังไม่ดีนั้นผิดกันมาก.

ที่ว่า ฟังด้วยดี นั่นก็คือ ขอให้ฟังด้วยความสนใจถึงขนาดที่ว่า
ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่คู่กันมากับชีวิต: ฟังในแง่ที่ว่าธรรมะเป็นสิ่งที่จำเป็น
แก่ชีวิต, ไม่ใช่ฟังในแง่ว่ามันเป็นการศึกษาเพื่อประดับสติปัญญา, หรือ
เป็น การศึกษาอดิเรก, หรือเป็นการศึกษาให้รอบรู้เพื่อความเป็นนักปราชญ์.
ความเป็นนักปราชญ์ ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต สิ่งจำเป็นแก่ชีวิต
หมายถึงข้อที่จะต้องเอาตัวรอดไปได้ด้วยดี ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

การฟังด้วยดีนี้ มีความหมายกว้างมาก ฟังอย่างเพื่อจำได้ หรือว่าฟังเพื่อแตกฉาน เพื่อความเป็นปราชญ์ ฯลฯ เหล่านั้นยังไม่เรียกว่าฟังด้วยดี ถ้าฟังด้วยความสนใจว่า นี่เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต ยิ่งกว่าวิชาแขนงอื่นนั้นจึงจะเรียกว่าฟังด้วยดี เพราะความจริงเป็นอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่งฟังด้วยดีหมายถึงคำที่จนเป็นธรรมเนียมที่พระเทศน์ ท่านก็ต้องเตือนผู้ฟังว่าให้ตั้งสติประสาทเหมือนภาชนะทอง คือภาชนะโลหะใช้ใส่น้ำมันได้ ถ้าเป็นภาชนะอื่นน้ำมันซึมหนีไปหมด โดยเฉพาะน้ำมันที่บางหรือใสที่สุด เพราะมีการเจียวมาก อย่างที่เรียกว่าน้ำมันพญาราชสีห์เจียวได้ร้อยครั้ง นั่นเป็นอุปมาเปรียบกับพระธรรม. พระธรรมเป็นของละเอียดจนซึมผ่านภาชนะดิน กล่าวคือหูหรือการฟังที่ไม่ดี. แต่ว่าถ้าตั้งใจฟังด้วยดีเหมือนกับว่าเป็นภาชนะโลหะแล้ว ย่อมจะสำเร็จประโยชน์: นี้ก็แง่หนึ่ง.

แล้วอีกแง่หนึ่ง ก็ขอให้ฟังถึงขนาดที่จะทราบโดยหลักใหญ่ๆ ว่าสิ่งที่กล่าวถึงนั้นคืออะไร? หรือว่าสิ่งนั้นมาจากอะไร? และเพื่ออะไรต่อไป? และจะสำเร็จตามนั้นได้โดยวิธีใด? คำว่า คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร? โดยวิธีใด? นี่ถือว่าเป็น logics ของพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักของเรื่องอริยสัจจนั้นเอง. เพราะฉะนั้น ถ้าจะฟังเรื่องอะไรให้ดีก็ต้องฟังจนได้ความว่าสิ่งนั้นมันคืออะไร? และมาจากอะไร? และเพื่อประโยชน์อะไร? และโดยวิธีใด? เมื่อฟังในฐานะ เป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิต และเหมือนกับว่าตั้งสติประสาทเป็นภาชนะทอง และฟังจนรู้ว่าเป็นอะไรจากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใดแล้ว ก็ถือว่าฟังด้วยดี คือ สุตสุต แล้วก็มีกล่าวต่อไปว่า ลภเต ปญญํ ฟังด้วยดีย่อมได้ความรู้.

สิ่งที่ว่าจำเป็นแก่ชีวิต ที่จริงควรจะนึกถึงคำว่า คู่กับชีวิต. ถ้าพูดถึงคู่ชีวิตคนก็มักจะนึกว่าหมายถึงบุคคลที่เป็นเพศตรงกันข้าม เป็นคู่ๆ ซึ่งเขาก็เรียกว่าคู่ชีวิตเหมือนกัน เพราะว่าจะต้องทำอะไรร่วมกันจนตาย แต่ว่าธรรมะนั้นเป็นคู่ชีวิตยิ่งไปกว่านั้น คือทั้งเพศหญิง เพศชาย จะต้องมีธรรมะเป็นของคู่กันกับชีวิต ถ้าเราปราศจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะในฐานะเป็นของคู่กันกับชีวิตแล้ว จะเป็นชีวิตที่ระหกระเหิน จะเต็มไปด้วยความสับสนกระวนกระวายไม่ราบรื่น ทั้งๆที่คนทั่วไปเขาอาจจะคิดว่าราบรื่นหรือสนุกสนาน ฉะนั้น คำว่า “ราบรื่น” ทางธรรมะนี้มีความหมายละเอียดสุขุมลงไปอีกมากทีเดียว ขอให้ตั้งใจฟังต่อไป :

ชีวิตที่ราบรื่นนั้น มิได้แต่บุคคลผู้เป็นบัณฑิต นึกกล่าวตามหลักของภาษาบาลี. เราควรจะสังเกตว่า สมัยปัจจุบันนี้คนที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเขาก็เรียกว่า บัณฑิต, บัณฑิตในแขนงนั้นแขนงนี้ แล้วเป็นขั้นๆขึ้นไปเรียกว่าบัณฑิต, เพราะว่าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรนั้นๆตามระเบียบที่วางไว้. แต่ว่าคำว่า “บัณฑิต” ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่าแค่นั้น คือมันเพียงเกือบจะคล้ายกัน. คำว่า บัณฑิต ในพระพุทธศาสนาย่อมหมายถึงผู้ดำเนินประโยชน์กิจไปด้วยปัญญา หรือดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา จนกระทั่งเอาตัวรอดได้ พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง. บัณฑิตคำนี้ถ้าในประเทศอินเดียในสมัยโบราณก็หมายถึงฆราวาสที่สำเร็จการเรียน การศึกษาเหมือนกัน เช่น ไปศึกษาจบหลักสูตรที่วางไว้แล้วก็เรียกว่าเป็นบัณฑิต แม้ในพระพุทธศาสนาเราก็เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีขึ้นในประเทศไทยนี้ว่า คนที่ไปบวชตามสมควรจนมีความรู้ในการที่จะดำเนินชีวิตแล้ว ก็เรียกว่า “บัณฑิต” แต่คำว่าบัณฑิตนั้น

ออกเสียงเป็นบัณฑิต แล้วต่อมามันเหลือแต่ทิต, เรียกคนบวชสึกมาว่า ทิตนั่นทิตนี้. ต่อมาคนเหล่านั้นไม่มีความรู้สมกับที่ได้บวชแล้ว คำว่า ทิตก็กลายเป็นคำล้อเลียนไป หมายถึงคนที่บวชแล้วกลับออกมาอย่าง ไร้เง้งุ่มง่าม; แต่ถึงอย่างนั้นก็ต้องทราบไว้ว่า คำว่าบัณฑิตนั้น มีความหมายตรงที่ว่าคนนั้นเป็นผู้ที่สามารถ ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา ด้วยความรอบรู้แต่ต้นจนปลาย.

ที่ว่า ดำเนินประโยชน์กิจ ก็หมายความว่า กิจที่จะต้องทำคือ ตามที่มันเกี่ยวข้องกันกับชีวิต. “ประโยชน์” นี้ แปลว่า เกี่ยวข้องหรือผูกพัน, “กิจ” แปลว่า หน้าที่. สิ่งที่เราเกี่ยวข้องกับผูกพันกันได้นั้นเรียกว่าประโยชน์; เพราะฉะนั้นจึงหมายความว่ากว้างขวางหมด คือหมดเลย, จะเป็นการเรียน กิตติ เป็นการกระทำซึ่งหลังจากการเรียน ซึ่งเป็นการประกอบอาชีพกิตติ แล้วการบริโภคผลของสิ่งที่กระทำได้ดี เรียกว่าเป็นการดำเนินประโยชน์กิจ หรือดำเนินชีวิตด้วยกันทั้งนั้น. เราจะต้องดำเนินไปด้วยปัญญาทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ขอให้เข้าใจไว้ที่ก่อนว่าการเรียนก็ต้องเป็นอย่างบัณฑิต การทำงานต่อไปเกี่ยวแก่การทํานั้นก็ต้องเป็นอย่างบัณฑิต และในที่สุดการบริโภคผลของการทำที่กระทำได้ดีก็ต้องกระทำอย่างบัณฑิต.

ส่วนการเป็นบัณฑิต โดยที่ว่าเรียนจบหลักสูตรแล้วก็บัณฑิตนั้น ยังเป็นเพียงว่าเป็นบัณฑิตหนึ่งในสาม หรือไม่มากไปกว่าหนึ่งในสามของ ความเป็นบัณฑิต: เพราะว่าในชีวิตนี้ เราจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียน และมีการกระทำการงานอาศัยความรู้ที่ได้เรียนมานั้น; แล้วจึงต้องมีการบริโภคผลของการงาน ซึ่งจะต้องระมัดระวังเท่ากันกับการเรียน

และการทำเหมือนกัน. คนประมาทอาจจะคิดว่า ในตอนที่เป็นการบริโภคผลของการกระทำนั้น คงจะเป็นไปได้ง่ายๆ ไม่มีปัญหาอะไร ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาหรือระมัดระวังอะไร. มันยากลำบากอยู่ตรงที่จะต้องเรียนให้มีความรู้มากๆ และจึงไปกระทำ: อย่างนี้เป็นการเข้าใจผิด. อย่างจะขอให้ถือว่า การเรียนในวัยเรียนก็ดี, การกระทำในวัยที่ประกอบการทำงานก็ดี, และการบริโภคผลของการงานตลอดเวลาจนกระทั่งถึงบั้นปลายสุดท้ายของชีวิตก็ดี ต้องทำในลักษณะที่เป็นบัณฑิตทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้น อย่าได้ประมาท หรือ อย่าเพ่อเข้าใจว่าพอเรียนจบหลักสูตรถึงชั้นมหาวิทยาลัยแล้วก็บัณฑิต นั่นเป็นบัณฑิตอย่างภาษาโลกๆ ไม่ใช่บัณฑิตอย่างภาษาธรรมะ และโดยเฉพาะในพระพุทธศาสนา, แต่ถึงอย่างนั้นความหมายก็เหมือนกัน คือว่าเป็นผู้ดำเนินสิ่งที่กระทำ หรือว่าดำเนินชีวิตนั้นไปด้วยปัญญา แล้วก็เรียกว่าบัณฑิตหมายความว่าเมื่อเราเรียนจบในหลักสูตร เราก็สามารถ: แปลว่าสามารถดำเนินชีวิตในชั้นการเรียนนั้น สำเร็จมาจนถึงขั้นที่เป็นบัณฑิต เราออกจากสถานศึกษาไปในฐานะที่มีปริญญาบัณฑิตติดตัวไปนี้ มันก็หนึ่งในสามเท่านั้น. ฉะนั้นมันต้องไปมีการกระทำอย่างบัณฑิตตลอดต้นจนปลาย คงต้นคงวาจึงจะเป็นบัณฑิตในการกระทำ, แล้วในที่สุดก็ยังคงต้องเป็นบัณฑิตในการบริโภคผลของการกระทำ.

นี่ก็คือข้อที่อยากจะปรารภเป็นข้อเบ็ดเตล็ดตอนแรก ว่า “ฟังด้วยดี” และความหมายของคำว่าบัณฑิตนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็จะเข้าใจได้ทันทีว่าได้ฟังเรื่องธรรมะในฐานะที่เป็นเหมือนกับคู่ชีวิตนี้ด้วยดี และให้สำเร็จ

ประโยชน์ในการที่จะเป็นบัณฑิตข้างหน้า ทั้งในการเรียน การกระทำ และการบริโภคผลของกระทำ.

เราได้กล่าวแล้วว่า ในวันนี้โดยเฉพาะ จะได้กล่าวถึงในส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ธรรมะนี้เป็นคู่ชีวิต ของชีวิตทุกชีวิต”

ครูบาอาจารย์บางคนแม้จะเป็นครูบาอาจารย์แล้ว ก็อาจคิดว่า ธรรมะไม่จำเป็น. นี่ก็เพราะว่าเข้าใจคำว่าบัณฑิตแต่ในแง่ของการเรียนเท่านั้นเอง. เพราะฉะนั้นการที่เราจัดการอบรมธรรมะ ศึกษาธรรมะขึ้น บางคนก็จะดูถูกว่าไปทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ผู้ใดที่เห็นว่าธรรมะไม่จำเป็น ผู้นั้นกำลังดูถูกตัวเอง. ถ้าครูบาอาจารย์คนใด เห็นว่าการอบรมธรรมะในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยไม่จำเป็น สิ่งจำเป็น นี่ก็หมายความว่าครูบาอาจารย์คนนั้น กำลังดูถูกตัวเองเป็นอย่างยิ่ง : คือว่าดูถูกความเป็นมนุษย์ของตัวเอง โดยไม่สนใจว่ามนุษย์ก็มากน้อย, มันจะทำอะไรได้บ้าง. ไปดูถูกธรรมะเข้าเท่านั้นจะกลายเป็นการดูถูกตัวเอง ไปดูถูกธรรมะว่าไม่จำเป็นแก่คนในฐานะเป็นของคู่ชีวิตจนตลอดชีวิตอย่างนี้ เรียกว่าเป็นคนโง่เป็นคนพาล และเป็นคนเขลา ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่าคนประมาท. แล้วยังไปดูถูกคนอื่นที่เขาสนใจธรรมะว่าเป็นคนที่ไม่ทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ครีคระโง่งมมลาย. การกระทำอย่างนั้นมันเป็นการดูถูกตัวผู้กล่าวเองนั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าไม่รู้ว่าธรรมะนั้นเป็นคู่ชีวิตของชีวิตทุกชีวิต ในทำนองนั้น: เพราะฉะนั้น ขอให้เห็นในข้อที่ว่าธรรมะเป็นคู่ชีวิตของสิ่งที่มีชีวิต.

เราจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตเป็นชีวิตมาได้ของคนๆหนึ่งก็ตาม หรือของโลก ของธรรมชาติทั้งหมดก็ตาม มันเป็นมาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ

แม้ที่สุดแต่คำที่กล่าวว่า The survival of the fittest ที่ถือกันเป็นหลักทั่วไปในการที่ชีวิตจะวิวัฒนาการมาได้ก็ล้นๆไปมานี้ ก็เข้าใจว่า the fittest ที่เหมาะที่สุดนั้นมันคือเป็นไปตามหลักของธรรมชาติ. คือความถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นมันหมายความว่า ได้ถึงทุกสิ่ง แม้แต่ตัวธรรมชาติเอง, และแม้แต่ตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นๆ, แม้แต่ความรู้ที่เรารู้เกี่ยวกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาตินั้นๆ, และแม้แต่การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นั้นๆ, และแม้ผลเกิดจากการที่ได้ปฏิบัติ นั้นๆ. ทั้งหมดนั้นเราเรียกว่า “ธรรมะ” ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ด้วยความเหมาะสมที่ทำให้ชีวิตวิวัฒนาการมาได้. อันไหนไม่เหมาะสมอันนั้นสูญหายไปจากโลกแล้ว. อันไหนอยู่มาได้ด้วยความเหมาะสม อันนั้นก็คือ อยู่มาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ แม้ว่าจะเป็นธรรมะที่ไม่เจตนา คือ สัตว์เหล่านั้น ไม่รู้สึกตัว ไม่มีความรู้นี้คือธรรมะ แล้วเขาก็รอดมาได้, อย่างนี้ก็เรียกว่าด้วยอำนาจของธรรมะนั้นเอง ทั้งๆที่เขาไม่รู้สึกตัว.

เพราะฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ แม้แต่ที่มันตายไป มันก็ตายไปตามกฎของการที่ดำเนินไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม, แก่ ธรรมะ ซึ่งเป็นกฎของธรรมะด้วยเหมือนกัน. ที่รอดมานี้มันก็รอดมา เพราะความเหมาะสมที่ดำเนินมาถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมะด้วยเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะหมุนไปทางไหน ก็จะพบแต่ธรรมะซึ่งเป็นของกำกวมอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ: ผิดกฎนี้ก็สูญหายไป; ถูกกับกฎนี้ก็ยิ่งเหลืออยู่; หมายความว่าที่เหลืออยู่มาถึงทุกวันนี้ก็ด้วยอำนาจของธรรมะ. จึงกล่าวได้ว่า ธรรมะนั้นมันคู่กันมากับชีวิตนับตั้งแต่เริ่มมีสิ่งที่มีชีวิตขึ้นในโลกหรือในจักรวาลนี้

นับตั้งแต่ชีวิตเซลล์เดียวหรืออะไรก็สุดแท้ที่เรียกว่าชีวิต เพราะว่าชีวิตนั้นก็คือสิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนมาตามอำนาจของเหตุของปัจจัยไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ตัววัตถุนั้นก็คือธรรมะในสัณฐานรูปธรรม, ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิต ก็เป็นธรรมะในสัณฐานนามธรรม: แล้วกฎที่บังคับให้มีการปรุงแต่งและการเปลี่ยนแปลงนั้นก็คือธรรมะในส่วนที่เป็นกฎธรรมชาติ หรือเป็นสัจธรรมประเภทหนึ่ง. ดังนั้นจะเห็นว่าไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธรรมะและไม่ได้ดำเนินมาตามกฎเกณฑ์ของธรรมะจนทำให้กล่าวได้ว่า ธรรมะเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่กับชีวิต. นี่หมายถึงคนคนหนึ่งๆ ตั้งแต่เกิดจนตายนี้ในส่วนที่เป็นธรรมชาติแท้ๆ ไม่เกี่ยวกับการประพจน์ธรรมะในหลักของศาสนานั้น ก็เรียกได้ว่าชีวิตนั้นดำเนินมาตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติหรือกฎของธรรมะชนิดเดียวกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

แต่ที่ดีไปกว่านั้นก็ถือว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎของความจริงของธรรมชาติ ส่วนที่จะเป็นความรู้ สูงขึ้นไปกว่าที่จะรู้ตามสัญญาตณานั้น โดยเรียกว่าพระธรรม: ก็คือธรรมะนั้นเอง. ถ้าได้เข้ามาเป็นคู่กันกับชีวิต หรือเป็นของคู่ชีวิตแล้ว ก็จะเป็นชีวิตที่ดำเนินไปในทางสูง จะสมกับความหมายของคำว่า “ชีวิต” คือความเป็นอยู่อย่างน่าดูหรืองดงาม. ถ้าผิดไปจากนั้นแล้วมันก็จะเหมือนกับตายแล้ว, ตายแล้วทั้งๆที่ยังเดินได้ ยังพูดได้ หรือยังหายใจอยู่. ลองปราศจากคุณสมบัติในทางธรรมะ สัตว์นั้นหรือคนนั้นก็จะเหมือนกับตายแล้วทั้งๆที่หายใจได้ เดินได้ พูดได้ กินได้ เราจึงได้คำว่า “ชีวิต” ในความหมายของนามธรรมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง คู่

กันกับชีวิตในความหมายของวัตถุ, หรือรูปธรรม, หรือทาง physics: หรือจะกล่าวโดยฝ่ายรูปธรรม คือ physics หรือจะกล่าวโดยฝ่ายนามธรรม คือ spirit ก็ตามนี้ มันก็ต้องอาศัยธรรมะเป็นของคู่กันมากับชีวิตทั้งนั้น.

ทำไมต้องมีธรรมะนี้ เป็นของคู่กัน? ก็เพราะว่ามันเหมือนกับสิ่งอุปถัมภ์ คำจุน ควบคุม: เพราะว่าถ้าจะกล่าวโดยอุปมาแล้ว ชีวิตไม่ว่าชนิดไหนหมดเป็นเหมือนกับการเดินทาง, คือวิวัฒนาการนี้ เป็นเหมือนกับการเดินทาง: เพราะว่าวิวัฒนาการทั้งหลาย ย่อมมีอยู่เรื่อยไปสู่จุดหมายจุดหนึ่ง และอยู่ในลักษณะที่สูงขึ้นหรือดีขึ้น หรือนำดูขึ้น: แล้วก็ไปสู่จุดสูงสุด ที่เรียกว่า “สิ่งที่ดีที่สุด” ที่ชีวิตทั้งหลายควรจะเข้าถึง. สิ่งนั้นคืออะไร? เอาไว้วินิจฉัยกันคราวหลัง.

ในที่นี้ขอให้มองเห็นก่อนในข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตแล้วก็ต้องมีลักษณะเหมือนกับการเดินทาง คือเดินไกลจุดหมายเข้าไปทุกที ทั้งของปัจเจกชน คือเป็นคนๆ ไปก็เป็นการเดินทาง ทั้งของส่วนรวมคือของสังคมโลก ทั้งโลก หรือยิ่งกว่าทั้งโลก คือทุกโลก อะไรทำนองนี้, และทั้งของมนุษย์ ทั้งของสัตว์เดรัจฉาน ทั้งของเทวดาหรือสัตว์นรกก็ตาม, มีลักษณะเหมือนกับการเดินทางทั้งนั้น ไม่หยุดนิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย.

สำหรับชีวิตของคนๆ หนึ่งโดยเฉพาะนั้น เป็นการเดินทางตั้งแต่เกิดมาจากท้องแม่จนกระทั่งตาย แต่ว่าจะได้เดินผิดหรือเดินถูก หรือจะถึงจุดหมายหรือไม่นั้นมันอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก, แต่ในตัวยุติ จะต้องเป็นการเดินทางเสมอ ทั้งเดินถูกหรือเดินผิด: นี่ใครๆ ก็พอจะมองเห็นได้.

ถ้าพูดถึงสังคมของโลกทั้งโลก รวมเป็นสิ่งๆเดียว หรือเป็นชีวิตเดียว เป็นโลก มันก็เป็นการเดินทาง: มันจะเดินไปสู่การแตกดับวินาศ หรือมันจะเดินไปสู่สันติภาพอันถาวร ก็สุดแท้แต่ว่าคนในโลกนั้น คือชีวิตทุกชีวิตนั้นมันประกอบอยู่ด้วยอะไร? คือประกอบอยู่ด้วยธรรมะหรือไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะนั้นเอง.

พูดสั้นๆก็เพียงเท่านี้ พอจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นได้ว่า ชีวิตนี้เป็น การเดินทางไม่ว่าจะมองกันในแง่ไหน : ในแง่คนๆหนึ่ง หรือว่าในแง่สังคมทั้งโลก และทุกโลก. เราจะเห็นได้ว่า การเดินทางกว่าที่จะเป็นมาได้จนกระทั่งมีพวกเราในโลกอยู่กันในยุคนี้ อย่างในลักษณะอย่างนี้นั้น มันก็ต้องเดินทางมาในลักษณะที่เหมาะสม คือ มีธรรมะที่เหมาะสมแก่การที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้, ที่กำลังเป็นอยู่อย่างนี้: จะเรียกว่าโง่หรือฉลาด ทุกข์หรือสุขก็สุดแล้วแต่เราจะเรียกว่า, แต่ว่า การที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้ มันต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ที่สัตว์เหล่านั้นถือเอาเป็นคู่วิถีของเขาด้วยความฉลาดที่ฉลาดมากฉลาดน้อย หรือโง่มากโง่น้อยก็ตาม: ทั้งโลกได้เป็นมาในลักษณะเช่นนี้.

ความเข้าใจผิดความเข้าใจถูกของคนรวมกันทั้งโลก มันก็เป็นธรรมะ คือเป็นธรรมะที่ผิดหรือธรรมะที่ถูก. ถ้าทำไม่ดีมันก็เป็นไปในทางของธรรมะที่ผิด มันก็เป็นพิษเป็นอันตราย เป็นความวินาศของโลก: เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า "ธรรมะ" ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างเต็มตามความหมายของคำนี้. ส่วนธรรมะที่เป็นฝ่ายดี ที่คุ้มครองมนุษย์นั้น เราจะเติมคำเข้าอีกพยางค์หนึ่งคือคำว่า "พระ" เป็น "พระธรรม" เพื่อ

ไม่ให้ปนเปกัน. แต่ถ้าภาษาบาลีแล้วเป็นคำๆเดียวกันตลอด เป็นตัว
 ธรรมะตัวเดียวเท่านั้นไม่มีมากกว่านั้น. แล้ว ธรรมะ นั้น ถ้ามีปัญญา
 มองเห็นกันอย่างลึกซึ้งแล้ว มันก็มีสิ่งเดียวเท่านั้น คือสิ่งทั้งปวง. ถึงแม้
 เราจะเห็นธรรมะในรูปของพระธรรมที่คนเอาไปปฏิบัติแล้วพันทุกข์ มันก็
 ต้องเห็นที่ สิ่งทั้งปวง ต้องดูที่ สิ่งทั้งปวง สมกับคำว่า "ธรรมะ" นี้
 หมายความว่า "สิ่ง" เท่านั้นเอง.

"ธรรมทั้งปวง" ก็คือ "สิ่งทั้งปวง" ไม่ยกเว้นอะไรหมดเลย
 เหมือนกับบทว่า สัพเพ ธมมา อนตตา -ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา
 หรือว่า สัพเพ ธมมา นาล์ อภินเวสาย -ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น
 ถือมั่นอย่างนี้. คำว่า "ธรรม" ในที่นี้หมายถึง "สิ่ง" เท่านั้น คือสิ่งทั้งปวง
 ไม่ยกเว้นอะไรหมด: เพราะฉะนั้น ขอให้เข้าใจคำว่าธรรมะไว้ในลักษณะ
 อย่างนี้ก่อน จะเข้าใจต่อไปได้ง่ายขึ้น. แล้วในสิ่งทั้งปวงนั้นมันมีส่วนที่
 เป็นกฎเกณฑ์ ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์.

ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์นี้ มันมีกฎเกณฑ์ฝ่ายถูกกับ
 กฎเกณฑ์ฝ่ายผิด: เราจะให้กฎเกณฑ์ฝ่ายถูกเป็นธรรมะอย่างเดียว แล้ว
 จะแยกกันให้กฎเกณฑ์ฝ่ายผิดไม่เป็นธรรมะนั้นไม่ได้. เราจะไปว่าเอาเอง
 ไม่ได้ ตามธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้น แม้จะไปเรียกการกระทำฝ่ายผิด
 นั้นว่า "อธรรม" ที่แปลว่าไม่ใช่ธรรมะ แต่แล้วมันก็เป็นธรรมะ คือ ธรรมะ
 ฝ่ายที่เป็นอธรรม. คำๆนี้ในภาษาบาลีมีความหมายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
 รู้ธรรมะจึงรู้ทุกสิ่ง: แต่ว่าคนธรรมดาสามัญ จะรู้ทุกสิ่งไปไม่ได้ จึง
 จำเป็นต้องรู้เฉพาะๆเท่าที่จำเป็น คือเท่าที่จะเอามาเป็นคู่มือของคนเท่านั้น.

ถ้าจะถามว่า สักเท่าไร? ก็จะต้องว่า “กำมือเดียว” พระพุทธเจ้าท่านมักจะทรงชี้ให้สาวกทั้งหลายทราบในข้อนี้.

คือครั้งหนึ่งในขณะที่เดินทางไปในป่าแห่งหนึ่ง ท่านทรงกำไบไม้ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วทรงถามว่าไบไม้ในกำมือนี้นี้นับดูกับไบไม้ทั้งป่านั้นมันน้อยกว่ากันเท่าไร? เพราะสาวกเห็นได้ชัดด้วยตนเองว่า มันมากกว่ากัน อย่างที่จะเทียบกันไม่ได้: หรือว่าไบไม้เท่าที่อยู่ในกำมือของพระพุทธเจ้านั้นมันน้อยเกินไปกว่าที่จะไปเทียบกับไบไม้ทั้งป่าได้.

ความรู้สึกอันนี้ทำให้สาวกทั้งหลายทราบว่า ธรรมะทั้งหลายที่จะต้องเรียนต้องปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้น มันกำมือเดียวเท่านั้น: คือไม่ต้องรู้ไปถึงทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นเอง: แต่มารู้เพียงกำมือเดียว คือในแง่ที่เป็นกฎและเป็นกฎที่ปฏิบัติแล้วจะทำให้ไม่มีทุกข์ ฉะนั้นจึงกล่าวว่าเรารู้เพียงกำมือเดียวก็พอ. แต่ว่าถ้าเราไม่ฉลาดพอก็คงจะไปคว้าเอาส่วนเพียงกำมือเดียวนั้นผิดเรื่อยไป ไม่ได้กำมือเดียวชนิดที่จะสำเร็จประโยชน์ไปได้เลย: เพราะฉะนั้น จึงต้องศึกษา ต้องเล่าเรียน หรือต้องคิดต้องนึกมาก ในการที่จะคว้าเอามาสักกำมือหนึ่ง เท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต เพื่อเป็นคู่ชีวิตของชีวิต.

ต่อไปเราจะได้พิจารณาจนถึงข้อที่ว่า ชีวิตที่เป็นเหมือนการเดินทางนั้น มันต้องการธรรมะอย่างไร? หรือทำไม?

ในการเดินทางของชีวิตนี้ เราจะต้องแบ่งออกเหมือนกับที่ได้แบ่งแล้วว่าเป็นการเรียน, เป็นการกระทำตามที่เรียน, และบริโศภผลของการ

กระทำนั้น แบ่งอย่างนั้นมันเป็น ๓ ที่ที่เราแบ่ง ๒ อย่างจะดีกว่า : คือว่าเป็นการแสวงหา และการบริโภคนั้นก็พอแล้ว. ชีวิตในส่วนที่เป็นการแสวงหา ก็หมายถึงการเรียนและการกระทำรวมกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประสงค์ แล้วก็มีส่วนที่บริโภค. ถ้าจะเปรียบให้ง่ายไปกว่านี้อีกก็เหมือนกับว่า เราจะใช้รถยนต์อย่างนี้ เราจะต้องทำจนกระทั่งมีรถยนต์ขึ้นมาให้ได้เสียก่อน นี่เรียกว่าการแสวงหาโดยวิธีใดก็ตาม; แล้วเราจึงจะขับรถยนต์ไปตามความประสงค์ของเรา. ที่นี้การแสวงหารถยนต์นั้น มันต้องประกอบอยู่ด้วยกรรม; แม้แต่การขับรถยนต์มันก็ต้องประกอบไปด้วยกรรมะ จึงจะเป็นการสำเร็จประโยชน์.

หรือให้ชัดกว่านี้ ที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ก็ว่า ถ้าจะกินปลามันต้องมีการหาปลา: ได้ปลามาแล้วจึงจะมีการกินปลา. การหาปลานั้นอยู่ในพวกการแสวง: การกินปลาอยู่ในพวกการบริโภค. การหาปลานั้นมันจะต้องหาโดยไม่ถูกเงี่ยงหรือไม่ถูกพิษอะไรของปลาอันเกิดจากการหาปลา. ถ้าหาไม่เป็นที่ถูกเงี่ยงของปลาตำเอา Yokohama เป็นพิษถึงตายก็มี. ครั้นได้ปลามาแล้ว ก็จะต้องรู้จักกินปลานั้นอีก: ถ้ากินปลานั้นไม่เป็น มันก็จะถูกก้างปลาและจะต้องตายเพราะการกินปลา. ฉะนั้น มันต้องเป็นทั้งการแสวงหาและการบริโภคเสมอไปทั้งนั้น: มิฉะนั้นแล้วชีวิตนี้จะประสบเข้ากับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้ตั้งแต่ในขณะกำลังแสวงหา และแม้ในขณะที่บริโภคผลของการแสวงหา.

นิสิตทั้งหลายที่ศึกษาจนจบหลักสูตรของการศึกษานี้ อาจจะทะนงมากไปถึงว่ารู้อะไรหมด. ที่จริงยังไม่ค่อยรู้อะไร เป็นแต่เพียงเรียนวิธี

จับปลาหรือหาปลาเท่านั้น ยังไม่เคยจับปลาด้วยซ้ำ: เพราะว่าสิ่งที่เรียนนั้น่ะมันเป็นแต่เพียงความรู้เพื่อแสวงหาเท่านั้น. เพราะฉะนั้น ผู้ที่เพียงแต่สำเร็จการศึกษานี้ อย่าเพ่อได้ไปคิดว่าตัวเองรู้ทุกสิ่งที่จะออกไปดำเนินชีวิตของตนเอง เป็นบัณฑิตได้ตลอดรอดฝั่ง. อยากจะบอกว่า เป็นเพียงได้ศึกษาเพียงเรื่องการจับปลาเท่านั้น และยังไม่เคยไปจับปลาสักที ถ้าไปจับปลาแล้วจะถูกเงี่ยงปลา หรือจะถูกอะไรบางอย่างที่เป็นอันตราย: แล้วยังมีอีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อได้ปลามาแล้ว ยังจะต้องบริโภคผล คือปลานั้นแหละ โดยไม่ถูกก้างอีกด้วย. โลกนี้มันเหมือนกับปลาที่มีก้าง การที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับโลกนี้เหมือนกับไปเกี่ยวข้องกับปลาที่มีก้าง ในการจับก็จะไม่ถูกเงี่ยง ไม่ถูกของแหลมมีคมของมัน แล้วการบริโภคก็ต้องไม่ถูกก้างของมัน.

เปรียบกับเรื่องการเมืองรณรงค์ นิสิตทั้งหลายต้องไม่นึกว่าเราเป็นผู้จบการศึกษา รอบรู้ในการที่จะขั้รณรงค์ คือชีวิตนี้ไปถึงที่หมายปลายทาง. ที่จริงมันก็เปล่า มันก็เพียงแต่เรียนเรื่องจะหารถยนต์มาได้อย่างไรเท่านั้น. หรืออย่างมาก็เพียงว่าหารถยนต์ได้แล้ว แต่ยังไม่รู้ว่าจะขับไปลงคลองหรือไปชนเสาไฟฟ้า หรืออะไรอีก. เพราะฉะนั้น ต้องมีการศึกษาอบรมในส่วนที่จะไม่ขั้รณรงค์ชีวิตนี้ไปลงคลองหรือไปชนเสาไฟฟ้า. รถยนต์ชนิดไหนแพงเท่าไร ดีวิเศษอย่างไรก็ตาม ถ้าขับไปลงคลองหรือชนเสาไฟฟ้าแล้วมันก็เหมือนกันหมด. เพราะฉะนั้นการที่เรียนมากได้เปรียบคนอื่นหาอะไรได้สูงกว่าคนอื่น เหมือนกับได้รถยนต์คันสวย คันแพงที่สุดในโลกก็ตาม: แต่ถ้าขับไปชนเสาไฟฟ้าหรือลงคลองแล้ว มันก็ไม่ดี หรือวิเศษไปกว่าคนที่เขามารถหรือเกวียนหรือเลื่อนที่ใช้ควายลากด้วยซ้ำไป.

นี่แหละมันจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตนี้มันมีความหมายหลายชั้น ชั้นที่เราจะทำการแสวงหา และชั้นที่เราจะทำการบริโภคผล ของสิ่งที่ชีวิตนี้ ต้องการ เพราะฉะนั้น ท่านคิดว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ ท่านจะเอาไปใส่ เข้าที่ตรงไหน? จะไปใช้ที่ตรงไหน?

ที่กล่าวพูดว่าวิชาธรรมะไม่จำเป็น นักศึกษาในมหาวิทยาลัยไม่จำเป็น ที่จำต้องศึกษาธรรมะ ไม่มีประโยชน์อะไร ครีคระ ฆมกายเปล่าๆ เพราะ ว่าความรู้เท่าที่ได้รับจากมหาวิทยาลัยหรือจากใครในทั้งโลกสมัยใหม่เรานี้ พอแล้วที่จะดำเนินชีวิตไปให้ถึงจุดหมายปลายทางได้: อย่างนี้ก็คือความ บ้าหลังที่สุด แม้จะเป็นคำกล่าวของครูบาอาจารย์ ถ้ากล่าวอย่างนี้ หรือ แม้จะเป็นโปรเฟสเซอร์ของโลก มันก็จะเป็นคำกล่าวที่บ้าหลังที่สุด เพราะเขาไม่รู้ว่าชีวิตนั้นมันมีอะไรบ้าง. มองในแง่ว่าเรียนและหาเงินได้ แล้วก็ใช้กันอย่างสนุกสนาน แล้วก็เฝ้าเข้าโลงไป เท่านั้นพอแล้ว: อย่างนี้ มันไม่ถูก คือมันง่ายเหมือนกับว่าสัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น. นี่พูดกันอย่างนี้ ที่เดียวเป็นการตัดบทเลย. แต่ถ้าจะกล่าวว่าในการที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ นับตั้งแต่ขั้นต้น คือมีการศึกษาเล่าเรียนแล้วก็มีประกอบการทำงาน แล้วก็บริโภคผลของงานนี้: ทุกชั้นทุกตอนจะต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ในขั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียน จะเป็นตั้งแต่ขั้นเตรียมชั้นประถมขึ้นมา จนถึงชั้นมหาวิทยาลัยก็ตาม.

ถ้าการศึกษาหรือนักศึกษาผู้นั้น ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะแล้ว จะไม่ได้รับผลเต็มตามความหมายของคำว่าการศึกษา. ถูกแล้วเขาอาจ จะเล่าเรียนได้ สอบไล่ได้เป็นปริญญา มีปริญญาเป็นบัณฑิตออกไป

จากมหาวิทยาลัยได้: แต่ก็ในลักษณะที่ไม่รู้สิ่งทั้งปวง ตามที่ควรจะรู้ เพราะฉะนั้นจึงมีการกระทำที่ไม่น่าดู ในหมู่บ้านที่มีปัญญาเหล่านั้น จึงดำเนินชีวิตไปไม่สำเร็จได้ ถึงขนาดฆ่าตัวตายก็มี ถึงขนาดที่หาสิ่งที่น่า บัดสืออย่างอื่นก็มี ทั้ๆที่ได้ปัญญา ปัญญาเป็นบัณฑิตไปแล้ว.

ถ้าหากว่ามีธรรมะ โดยที่ได้รับการอบรมมาดี จากครอบครัวของ บุคคลที่มีธรรมะแล้ว เขามีจิตใจชนิดที่เหมาะสมที่จะเป็นนักเรียน คือว่าจะเรียนเก่งกว่านี้ จะจำเก่งกว่านี้ จะคิดเก่งกว่านี้ จะตัดสินใจในสิ่งต่างๆ เก่งกว่านี้ และทำไปด้วยความสงบเย็นที่สุด. อย่าไปคิดว่าเราจะไปพบความ สงบเย็นเอาในบั้นปลายของชีวิต หรือต่อเมื่อถึงบั้นปลายของชีวิต. เราจะต้องคิดว่าเราจะต้องพบความสงบเย็นตั้งแต่เป็นเด็กไปทีเดียว ในระดับหนึ่งๆ ในสัดส่วนอันหนึ่งทีเดียว. เด็กๆที่มีจิตใจเร่าร้อนไม่ประกอบด้วยธรรมะนั้น มันก็ทุกข์เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่ทุกข์; ฉะนั้นมันไม่ควรที่จะเป็นทุกข์ มันควรจะได้รับการอบรมอย่าให้มีความทุกข์ แม้ในวัยเด็ก ในวัยศึกษาเล่าเรียนนั้น.

ถ้าใครกลุ่มอยู่ด้วยความรู้สึกที่เป็นกิเลสตัณหา คือความเห็นแก่ตัว จิตนั้น มันร้อนทั้งนั้น. เมื่อเล่าเรียนอยู่มันก็มีความเร่าร้อน ฉะนั้น นักเรียนก็ยังมีการกินยาตาย มีการฆ่าตัวตาย มีวิกลจริต มีโรคเส้นประสาท มีวัณโรค มีอะไรต่างๆทำลายชีวิตนักเรียน: เพราะว่าไม่ได้รับการช่วยเหลือ ที่ถูกต้อง คือให้ธรรมะเข้าไปควบคุมหรือประกอบอยู่ด้วย. ขอให้เป็นผู้มีจิตใจสงบแล้วจึงเล่าเรียนเถิด เพราะว่าจิตใจที่สงบเย็นประกอบอยู่ ด้วยธรรมะนี้ จะทำให้เรียนดี คิดดี จำดี ตัดสินใจดี.

อย่าได้เข้าใจผิดเหมือนกับที่เข้าใจกันอยู่อย่างมงายว่า ถ้าประกอบอยู่ด้วยธรรมะหรือเคร่งศาสนาแล้ว จะโง่งม่งามไม่ทันเพื่อน, จะเรียน ทางโลกไม่สำเร็จ หรือเรียนไม่ได้, อย่างนี้เป็นคำกล่าวที่ผิดอย่างยิ่ง และตู่ธรรมะอย่างยิ่ง คือ ปรับเอาธรรมะอย่างผิดอย่างยิ่ง ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง. ที่เขากล่าวกันว่า เป็นนักศาสนาเกินไปแล้วงุ่มงามทำอะไรไม่ได้ นั่น มันไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้า, หรือไม่ใช่ธรรมะของพระพุทธเจ้า. มันเป็นธรรมะชนิดที่เปลี่ยนรูป แปรรูป, เป็นไม่ใช่ธรรมะ หรือไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้าไปแล้ว. นี่เราต้องรับรู้ไว้ด้วยว่ามันมีอยู่เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น จะต้องเลือกเก็บเอาสิ่งที่ทำมือเดียวนั้นมาให้อุกธรรมะของพระพุทธเจ้า แล้วอบรมลูกหลานให้ดี ก็จะมีธรรมะได้ตั้งแต่แรกคลอด กระทั่งนั่งได้ เดินได้ วิ่งได้ เข้าโรงเรียนได้ทีเดียว: เพราะว่าธรรมะทั้งหมดนั้น มันเป็นหลักเกณฑ์อันเดียวกันทั้งนั้น คือ ความไม่เห็นแก่ตัว นั่นแหละเป็นตัวธรรมะ. แต่ว่าคำว่า "ไม่เห็นแก่ตัว" คำเดียวเท่านั้น มีหลายระดับหลายชั้น จนกระทั่งถึงขั้นที่กระทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์ขั้นที่สุด มันก็เรื่องความไม่เห็นแก่ตัว.

ความไม่เห็นแก่ตัวที่ต่ำๆลงมา สำหรับเด็กๆอาจจะมีได้ ที่ไม่ถึงขั้นเป็นพระอรหันต์นั้นมันก็มีอยู่ระดับหนึ่ง คือไม่รู้สึกรัดมือ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวกู ของกู จัดเกินไปนั่นเอง. ให้บรรเทาความเห็นแก่ตัวลงเสียตามสมควร ก็จะมีจิตใจสงบ, และสอนให้เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา ซึ่งมันตรงกันข้ามกันอยู่กับการเห็นแก่ตัว. ตามหลักธรรมะที่ว่า

ถ้ามีความเห็นแก่ตัวแล้วสติปัญญานั้นจะกระเด็นหายไปหมด: ถ้ามีสติปัญญาเข้ามาแล้วการเห็นแก่ตัวก็กระเด็นหายไปหมด. เพราะฉะนั้นปัญญาที่เห็นแก่ตัวนั้นไม่ใช่ปัญญา

สติปัญญาที่แท้จริงต้องปราศจากความเห็นแก่ตัว ต้องตรงกันข้ามกับความเห็นแก่ตัว: เพราะฉะนั้นเราต้องสอนเขาให้ถูกวิธี ที่ว่าถ้ามีสติปัญญาแล้วก็จะสามารถดำเนินตัวนั้นไปในทางที่ถูก. ถ้ามีสติปัญญาที่เป็นธรรมะแล้ว เขาอาจจะเป็นผู้ที่ดำเนินตัวไปในทางที่ถูก. ถ้าเขามีความเห็นแก่ตัวตามสัญชาตญาณล้วนๆแล้ว เขาจะดำเนินตัวไปในทางที่ผิด. เพราะฉะนั้น เราจึงมีการแบ่งตัวนี้เป็นตัวที่ชั่วหรือตัวที่ดีด้วยเหมือนกัน. ถ้าเขาจะมีความเห็นแก่ตัวอยู่บ้าง ก็ต้องเห็นแก่ตัวที่ดีอย่าไปเห็นแก่ตัวที่ชั่ว.

คำพูดที่ว่า “เห็นแก่ตัว” ตามธรรมดา นั้นมันเป็นการเห็นแก่ตัวที่ชั่วทั้งนั้น มันไม่เห็นแก่ตัวที่ดี: ฉะนั้น ความเห็นแก่ตัวที่ดีนั้นต้องเห็นด้วยสติปัญญาจริงๆ ไม่ใช่เห็นด้วยความเห็นแก่ตัว ที่เรียกกันอย่างว่า selfishness นั้น เข้มข้นกว่า egoism. egoism นั้นหมายถึงความรู้สึกว่ามีตัว แล้วก็เห็นแก่ตัว รักตัวเป็นพื้นฐาน นั้นมันยังไม่เท่าไรแต่ถ้าเข้มข้นถึงขนาดที่เรียกว่า selfishness นี้ละก็เป็นการเห็นแก่ตัวด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา, อันนี้ต้องขจัดออกไป. เขาก็จะเหลือแต่ความเห็นแก่ตัวที่เป็นไปตามทางของสติปัญญา เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วเขาก็จะเรียนดี ด้วยการที่ว่าจำเก่ง คิดเก่ง ตัดสินใจเก่ง รู้สิ่งทั้งปวงดี สอบไล่ตกก็ไม่ต้องร้องไห้ หรือไม่ต้องไปกินยาตายอย่างนี้ เป็นต้น: แล้วก็เรียนด้วยจิตใจ

ที่ว่าง ว่างจากความเห็นแก่ตัว แล้วจึงเรียนดี.

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าธรรมะนี้ จำเป็นแม้แต่ในขั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียนในขั้นต้น: ขอให้เป็นที่คู่กันมากับชีวิตตั้งแต่แรกคลอດอย่างนี้ ก็จะมีการเรียนดี แล้วจะได้รับความรู้จากสถานศึกษานั้นดี มากกว่าที่ได้รับกันอยู่. เราไม่ได้รับการอบรมกันมาตามหลักนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงได้รับความรู้จากสถาบันการศึกษานี้น้อยกว่าที่ควรจะได้รับ: แต่ว่าเราก็พอใจเสียแล้ว เพราะว่าเพียงแต่สอบไล่ได้ไปประกอบอาชีพได้เราก็พอใจเสียแล้ว: นี่คือความโง่ ความหลง หรืออวิชชาอันหนึ่งซึ่งมีอยู่โดยที่เราไม่รู้สีกตัว.

เมื่อเราผ่านการเรียนไปแล้ว เราจะต้องมีการกระทำที่ประกอบอาชีพนี้ก็ยังจะต้องมีธรรมะสูงขึ้นมากับระดับหนึ่งที่จะควบคุมตน, ควบคุมชีวิตของตนนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า จะชั่วปรถยนต์ไม่ลงคลอง, หรือว่าหาปลาโดยไม่ได้รับอันตรายจากปลานี้ เพราะว่าโลกนี้เหมือนกับปลาที่มีเงี่ยง มีก้าง: นี่ยังต้องอาศัยธรรมะอย่างยิ่งในการที่จะไป ที่จะเกี่ยวข้องเข้ากับโลกที่เป็นเหมือนกับปลาที่มีก้างนี้.

สิ่งที่เรียกว่า "โลก" นี้ เขามุ่งหมายอยู่ตรงนี้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส: คือสิ่งที่จะกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางผิวหนังทั่วกายนี้: สิ่งเหล่านี้คือความหมายของสิ่งที่เรียกว่า "โลก" เราจะต้องกระทบกับสิ่งเหล่านี้ ในการประกอบกิจการงาน, แล้วสิ่งเหล่านี้จะมีอิทธิพลเหนือเราอย่างไรวินั้น เราลองคิดดู. สิ่งเหล่านี้จะสูงไปในทางไหน ทางใดทางหนึ่ง แล้ว แต่ว่าเราจะมีธรรมะหรือไม่มีธรรมะ คือจะโง่หรือจะฉลาดต่อสิ่งเหล่านั้น

นั่นเอง. เพราะฉะนั้น การประกอบภาระงานของเราที่เป็นอาชีพไม่ว่าชนิดไหน
หมดนี้ จำเป็นที่จะต้องมีธรรมะในขั้นนี้เป็นคู่กันอยู่ด้วยตลอดเวลาทีเดียว.

ล่ำพั้งความรู้ในหลักวิชาล้วนๆนั้นไม่พอแน่ๆ; เหมือนอย่างเรา
อาจจะกล่าวได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธิศึกษานั้น ไม่พอที่จะเอาตัวรอดได้
จะต้องมีจริยศึกษาเข้ามาเคียงคู่กันด้วย. สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธิศึกษานั้น
จึงจะช่วยให้เขาเอาตัวรอดได้ เพราะว่าถ้าไม่มีจริยศึกษาแล้วพุทธิศึกษา
ก็จะเกิดเป็นยาพิษขึ้นมาทันที. จะเป็นยาพิษที่ล้างผลาญผู้เป็นเจ้าของความรู้
นั้นขึ้นมาทันที. อย่าเข้าใจว่าความรู้ๆแล้วมันจะไม่เป็นพิษ ถึงแม้ในฝ่าย
ศาสนานี้ก็เหมือนกัน ปริยัติธรรมหรือพระปริยัตินี้เป็นพิษล้างผลาญผู้ที่
แตกฉานในปริยัตินั้นเมื่อไรก็ได้.

เพราะฉะนั้น จะต้องมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง คือเป็นธรรมะที่แท้
เป็นธรรมะส่วนปฏิบัติ มันจึงคุ้มครองผู้นั้นไว้ได้. ขรวาสกัก็เหมือนกัน
ล่ำพั้งของพุทธิศึกษาแล้ว ถ้าไปลงคลองมันก็ลงอย่างยิงทีเดียว ถ้าจะ
ไปชนเสาไฟฟ้ามันก็ชนอย่างยิงทีเดียว และวินาศอย่างยิงด้วย. เพราะ
ความฉลาดในแง่ของพุทธิศึกษาอย่างเดียวนั้นไม่พอ มันจึงต้องมีความ
ฉลาด หรือมีสติปัญญาตามแบบของพระพุทธเจ้ากำกับตลอดเวลา คือทั้งใน
เวลาแสวงหา ทั้งในเวลาบริโภคผลที่แสวงหาได้มานั้น.

ในวันนี้ก็มีเวลาเพียงเท่าที่จะชี้ให้เห็นว่า ธรรมะนี้มันจำเป็นอย่างไร
ทุกคนควรที่จะสนใจหามาให้ได้: เพราะว่าชีวิตมีลักษณะเป็นการเดินทาง.
ทีนี้จะเดินไปยังที่ไหน? จุดหมายปลายทางนั้นก็ก็เป็นเรื่องที่จะต้องวินิจฉัย

กันเป็นเรื่องยืดเยื้อมาก. แต่ถ้ากล่าวสั้นๆแล้วมันก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทางคือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ปรารถนา หรือที่มนุษย์ควรปรารถนา และเข้าถึงให้ได้. ถ้ากล่าวอุปมาตามลัทธิศาสนาของพวกที่ถือพระเป็นเจ้าก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทางนั้น คือเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านั้นแหละ อย่าไปดูถูกเขา แม้ว่าเขาจะใช้คำว่าพระเป็นเจ้า เพราะคำๆนี้ก็มีความหมายได้หลายอย่างมากอย่างเช่นเดียวกับคำว่า “ธรรมะ” ด้วยเหมือนกัน. และอาจจะกล่าวได้ว่า แม้สิ่งที่เรียกว่าพระเป็นเจ้านั้น ก็รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” เพราะคำว่าธรรมะหมายถึงทุกสิ่งดังที่กล่าวมาแล้ว แต่มันเป็นธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมะชนิดที่เป็นจุดหมายปลายทาง: จะไปเรียกธรรมะนั้นว่า “พระเป็นเจ้า” หรือเรียกอะไรก็ได้.

การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านี้ มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ว่าเมื่อเข้ามาถึงภาวะอันนี้แล้ว มันเป็นความเต็มเปี่ยมของชีวิตและของความเป็นมนุษย์ คือเป็นอยู่อย่างสดชื่น หรือควรที่จะเรียกว่าชีวิต: หมายความว่าไม่ใช่ความตาย หมายความว่าถึงความเป็นอยู่ และความเป็นอยู่นั้นจะต้องสดชื่น สงบเย็น คือไม่เป็นทุกข์. พวกที่ถือพระเป็นเจ้านี้ เขาจะมองกันในแง่นี้หรือไม่ก็ตาม แต่คำกล่าวนี้ไม่ผิด. การเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านั้น หมายถึงการเข้าเป็นอันเดียวกับสิ่งสูงสุด คือธรรมประเภทที่เป็นธรรม ที่เป็น “บรมธรรม”

คำว่า “บรมธรรม” นี้ มีเรียกกันมาแต่โบราณกาล ปรมะ หรือ บรม นี้ แปลว่าอย่างยิ่งหรือสูงสุด. “บรมธรรม” ก็คือธรรมที่สูงส่ง ในพระพุทธศาสนาหมายถึง นิพพาน : คือมีคำกล่าวว่า นิพพานํ ปรมํ วทนติ

พุทธา - พระพุทธเจ้าท่านกล่าวนิพพานว่า เป็นบรมธรรม. สำหรับพุทธบริษัทเรา ก็หมายถึงบรมธรรม คือนิพพาน. หรือถ้าพวกถือพระเป็นเจ้า บรมธรรมก็คือพระเป็นเจ้า. แต่แม้จะเรียกว่านิพพานหรือเรียกว่าพระเป็นเจ้า มันก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะยังไม่รู้ว่าอะไร. เพราะฉะนั้น เราต้องถือเอาความหมาย หรือคุณค่าอันแท้จริงของสิ่งนั้นซึ่งจะต้องเป็นอันเดียวกันก็ได้ คือชีวิตที่เต็มเปี่ยมอยู่ด้วยความสดชื่น ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว.

การที่มีความมุ่งหมายปลายทางเป็นความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านี้ มีผลคืออยู่ว่า จะได้ใช้เป็นคำสากล สากลแก่คนทุกคนในโลก ทุกพวกทุกเหล่า ทุกศาสนา ทุกอะไรก็ได้. คือเข้าถึงสิ่งสูงสุดที่ชีวิตจะเข้าถึงได้ หรือว่าเข้าถึงความเต็มเปี่ยมของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั่นเอง. คนที่ถือพระเป็นเจ้าอย่างมกมาย ก็จำเป็นที่จะต้องมกมายไปก่อน เพราะยังไม่รู้ความหมายของคำว่าพระเป็นเจ้า. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเขามีการถือลัทธิอย่างนั้นแล้ว เขาก็จะต้องประพฤติปฏิบัติไปตามทางของธรรมะเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อเขาปฏิบัติไปๆ ก็จะต้องเข้าใจและถึงเข้าสู่กวันหนึ่ง. นี่แหละเรากล่าวสำหรับพวกที่ถือพระเป็นเจ้าและลัทธิศาสนาอย่างเคร่งครัด แล่งมกมาย..

ที่นี่สำหรับบุคคลที่เป็นนักปราชญ์ เช่นนักปรัชญาเรียกว่าไม่มกมายกันละ ยกตัวอย่างเช่นโสเครติส ใครจะหาว่าคนอย่างโสเครติสเป็นคนมกมายนั้น คงจะไม่มี. แต่ถึงอย่างนั้นคนอย่างโสเครติส ก็ยังกล่าวว่า "ความรักระหว่างเพศ เพศหญิง เพศชายนี้ มีความมุ่งหมายอันแท้จริงอยู่"

ที่การเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า". คนอื่นเขาก็พูดถึงความรักระหว่างเพศ ว่าเป็นไปเพื่อผลอย่างโน้น อย่างนั้น อย่างนี้ หลายคนต่างออกความเห็น: แต่พอมาถึงโสเครตีสเขามีคำนิยามของเขาออกมาว่าความรักคือสิ่งที่มีความมุ่งหมายเพื่อการเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า หมายความว่ามนุษย์เรามีความสัมพันธ์ระหว่างเพศ มีลูก มีหลาน มีเหลน สืบต่อกันไปนี้ ก็เพื่อว่าในที่สุดท้ายปลายทางนั้น ลูก หลาน เหลน นั้นจะเข้าถึงพระเป็นเจ้า. ถ้าหากว่าไม่อาจจะเข้าถึงพระเป็นเจ้าในชั้นบิดา หรือ ปู่ ย่า ตา ยาย นี้แล้ว. เขาก็ไม่มีทางอื่นที่ดีกว่านี้ หรือสูงไปกว่านี้.

สำหรับความหมายของคำว่า ความรักระหว่างเพศ นี้จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้านี้ เขารู้กันมานานแล้ว แล้วเขามุ่งหมายกันมานานแล้ว และมีจุดหมายที่สูงหรือที่บริสุทธิ์ที่เราจะเอาไปใช้ได้กับทุกสิ่งที่มีมนุษย์หลงใหลบูชากันนัก: แม้แต่เรื่องความรักระหว่างเพศ ก็จะได้ไม่ตกลงไปเป็นฝ่ายลามกอนาจารหรือโง่เง่าหรือทนทุกข์ ชนิดที่ว่ากินปลาเข้าไปทั้งก้าง แม้แต่จะหาปลาก็ยังถูกเงี่ยงของปลาอย่างนี้ เป็นต้น.

การเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านี้ จึงหมายถึงความเต็มเปี่ยมของชีวิต. อย่างที่พระอรหันต์นี้เราถือว่าเป็นคนที่เต็ม -The man perfected. เขาชอบแปลคำว่าพระอรหันต์กันว่าอย่างนี้ : ความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์และความเต็มเปี่ยมของชีวิต, เป็นชีวิตจริงและชีวิตเต็มนั้นแหละ คือจุดหมายปลายทาง. ผู้ได้เข้าถึงความเป็นอย่างนั้นแล้วละก็

เรียกว่าเข้าถึงชีวิตนิรันดร์ ชีวิตที่ไม่มีความตาย หรือเป็นพระเป็นเจ้า. นี่เป็นความมุ่งหมายของชีวิตสำหรับพุทธบริษัทเรา ซึ่งจะอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ และยังกล้าท้าทายว่า แม้แต่คนพวกอื่นก็ไม่ได้แปลกไปจากนี้

เพราะฉะนั้น จึงให้ถือไว้เป็นหลักขั้นหนึ่งก่อนว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่ควรจะถือว่าเป็นคู่ชีวิตของชีวิตและทุกชีวิต เพื่อให้ชีวิตนี้เป็นชีวิตที่แท้จริงที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์: เพราะฉะนั้น ชีวิตคือการเป็นอยู่ทุกชั้นทุกตอน นับตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องมารดา และศึกษาเล่าเรียนและประกอบการทำงานแล้วบริโภคผลการทำงานนั้น ถ้าจะเป็นไปเพื่อวิวัฒนาการที่นำขึ้นนอกขึ้นใจแล้ว ต้องอาศัยธรรมะทุกชั้นทุกตอน.

นี่คือการบรรยายครั้งแรก ซึ่งเป็นเหมือนกับการนำการบรรยายครั้งหลังๆ อาตมาขอเสนอความรู้ความคิด เพื่อการพิจารณาในแง่ที่ว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตอย่างนี้.

ทำอย่างไร
ธรรมะจะคู่ไปกับชีวิต

"ชีวิต" ต้องการความเป็นอยู่ที่ "พอดี" ความพอดีทำให้
มีชีวิต

ทั้งการขาดแคลน และการเกินความพอดี ล้วนเป็นอันตราย
ต่อชีวิตในทุกกรณี.

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ได้กล่าวถึงใจความสำคัญที่ว่า สิ่ง
ที่เรียกว่า ธรรมะนั้นเป็นของคู่กันมากับชีวิต และจำเป็นที่จะต้องคู่กันต่อไป
เสมอไป สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตจึงจะไม่ระส่ำระสาย ไม่เป็นทุกข์: นี่เป็นข้อความ
ที่ท่านผู้ฟังทั้งหลายจะต้องกำหนดไว้เป็นหลัก โดยมองให้เห็นความจริงข้อนี้
เป็นพื้นฐานเสียก่อนจึงจะเข้าใจคำบรรยายต่อไปได้. การมีชีวิตเป็นมนุษย์นี้
ต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะเสมอไป ทั้งในการแสวงหาสิ่งที่ประสงค์และ
การบริโภคสิ่งนั้น ซึ่งได้เปรียบให้ฟังแล้วว่าเหมือนกับการจับปลา ก็ต้อง
ทำให้ไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ, และการบริโภคปลาก็ต้องไม่ถูกก้างปลา, เราจะ
ต้องมีชีวิตอยู่ในโลกในลักษณะเช่นนี้เสมอไป. เมื่อเราเรียนหรือเมื่อ
ประกอบอาชีพนั้น เปรียบเหมือนกับเมื่อเราจับปลา เราต้องไม่มีความ

ผิดพลาดในส่วนนั้น กล่าวคือต้องไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ: ครั้นเราประสบความสำเร็จในอาชีพ จะบริโภคผลของอาชีพ เราก็ต้องบริโภคในลักษณะที่ไม่หลงใหล ไม่ประกอบไปด้วยโทษเหมือนกับบริโภคปลาแล้วไม่ถูกก้างปลา เป็นอันว่าเป็นความปลอดภัย ซึ่งในบาลีเรียกว่าเขมะ หรือเกษม คือ เป็นเขมะหรือเป็นเกษมอยู่ตลอดชีวิต. นี่เป็นใจความสำคัญที่สื่อให้เห็นว่า ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่การที่จะมีชีวิตอยู่อย่างยั่งยืน จนถึงกับเรียกว่าเป็นของคู่ชีวิตยิ่งกว่าสิ่งใดๆ ซึ่งคนถือกันว่าเป็นของคู่ชีวิต. ในบรรดาสิ่งที่เป็นของคู่ชีวิตกันแล้วไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าธรรมะ.

อย่างไรก็ดีท่านทั้งหลายอย่าได้คิดไปว่า อาตมาเป็นคนเดินตลาดเพื่อขายสินค้าของพระพุทธเจ้า เพราะว่าไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องทำอย่างนั้น เพื่อพระพุทธเจ้าก็ดี เพื่ออาตมาเองก็ดี: แต่ว่ากระทำเพราะมีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ตาต่าด้วยกัน. คำว่า "ตาต่าด้วยกัน" ในที่นี้หมายถึงว่า คนเรามีปัญหาอย่างเดียวกัน, มีความทุกข์อย่างเดียวกัน: มีสิ่งที่จะต้องทำเฉพาะหน้า คือการดับทุกข์นี้เหมือนกัน: เพราะฉะนั้นจึงนำสิ่งเหล่านี้มากล่าว หรือนำธรรมะมาเผยแพร่ด้วยความสำนึกในประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ฉะนั้น ขอให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะที่จะได้ศึกษากันต่อไปนี้ ในลักษณะเช่นนี้.

ในการบรรยายครั้งที่ ๒ นี้ จะได้ชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า เราจะใช้ธรรมะให้คู่ไปกับชีวิตของเราได้นั้นด้วยการทำอย่างไร? เพราะในครั้งที่หนึ่งได้บอกแต่เพียงว่า ธรรมะตั้งอยู่ในลักษณะเป็นของคู่ชีวิตเท่านั้น มันยังไม่สำเร็จประโยชน์. จะต้องบอกให้เห็นชัดว่า ด้วยการทำ

อย่างไรธรรมะจึงจะมาเป็นคูชีวิตรของสิ่งที่มีชีวิตได้. ฉะนั้น เราจะต้องทำความเข้าใจกันถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ นั้น ให้ละเอียดสักหน่อยให้เข้าใจได้จริงๆ; เพราะคำว่า “ธรรมะ” นี้ มีลักษณะและความหมายต่างๆ กันมากมายหลายชนิด. โปรดอย่าได้สะเพร่าหรือประมาทถึงกับคิดว่าพอได้ยินว่า “ธรรมะ” แล้วจะเข้าใจหรือเข้าใจได้หมด. จะยกเว้นตัวอย่างให้เห็นง่ายๆ เช่นถ้าถามว่า ธรรมะหรือพระธรรมคืออะไร? คนก็มักจะตอบกันตามแบบฉบับว่า คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. แบบฉบับมันมีอยู่อย่างนี้จริง แต่ก็ต้องรู้ว่าการตอบเพียงอย่างนั้นไม่มีประโยชน์อะไร, ยังไม่สำเร็จประโยชน์อะไร; เพราะอย่างน้อยก็ยังไม่ได้บอกว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร และต้องทำอะไรเป็นต้น. นี่บอกแต่เพียงว่า เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คล้ายๆแบบกำปั้นทุบดิน มันจะต้องบอกว่าสอนอย่างไร? ทำอย่างไร?

คำว่า “ธรรมะ” นั้น มันมีความหมายไปไกลกว่านั้นมาก จึงอยากจะให้บทวนอีกครั้งหนึ่งว่า คำว่า “ธรรมะ” นี้ แปลว่า “สิ่ง”; เพราะไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ มันเป็นธรรมะไปหมด. “ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ” นี้ขอให้เข้าใจคำนี้ด้วย: คือว่าจะเป็นรูปธรรม เป็นวัตถุเป็นสสารทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าอย่างไหนก็เรียกว่า “ธรรมะ” นี้ได้แก่ฝ่ายที่เป็นรูปธรรม คือ ธรรมะที่เป็นวัตถุ; ถ้าฝ่ายจิตใจซึ่งไม่มีรูปไม่ปรากฏรูปร่าง เรียกว่า “นามธรรม”: ธรรมะส่วนที่เป็นนามเราเรียกกันโดยชื่อ เพราะไม่มีรูป ให้จับ ให้ต้อน นี่ก็ได้แก่พวกจิตใจ. ทีนี้เราลองคิดดูต่อไปว่ามันยังมีอะไรอีก นอกจากรูปธรรม นามธรรมแล้ว: เราจะต้องมองให้เห็นอีกว่า เมื่อนามธรรม คือจิตใจไปกระทบสัมผัสกันเข้ากับส่วน

ที่เป็น รูปธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น มันเกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก, จะเกิดความรู้สึกต่างๆ ขึ้นมาอีกประเภทหนึ่ง ต่างหากออกไปจากจิตใจ ล้วนๆ. เป็นความรู้สึกที่เป็นเวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ ชอบใจ ไม่ชอบใจ กระทั่งเกิดความคิดนึกต่างๆ สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่นี้เรียกว่า “ธรรมะ” เหมือนกัน.

เมื่อคนเรากระทบกันกับสิ่งต่างๆ ในลักษณะอย่างนั้น ในลักษณะอย่างนี้ มีผลเป็นความเจ็บปวดบ้าง เป็นความสนุกสนานบ้าง ก็ย่อมจะเกิดสิ่งอันสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก : สิ่งนั้นก็คือความรู้หรือสติปัญญา เกิดขึ้นทุกคราวที่มีการกระทบกับสิ่งทั้งหลาย ที่เรียกว่าทำผิดก็เป็นครู ทำถูกก็เป็นครู. เราทำผิดพลาดบางทีได้ความรู้มากกว่าทำถูกเสียอีก: เพราะการทำผิดนั้นต้องได้รับผลเป็นความเจ็บปวดมันสอนมากกว่าการทำถูก: การทำถูกมักจะให้แต่ความสนุกสนาน. เป็นอันว่าเมื่อกระทบเข้ากับสิ่งใด มีความรู้สึกในทำนองที่เป็นเวทนา หรือเป็นความคิดความนึกแล้ว ต่อมาก็จะเกิดความรู้ หรือสติปัญญา ความรู้ หรือสติปัญญาที่เกิดขึ้นในสิ่งทั้งปวงนั้นก็เรียกว่า “ธรรมะ” อีกเหมือนกัน.

ถ้าเรา เอาธรรมะนั้นมาศึกษาที่เรียกว่า ปริยัติธรรม ก็เป็นธรรมะอีกเหมือนกัน. ถ้าเราเอาธรรมะนั้นมาปฏิบัติ ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรม ก็คือธรรมะอีกเหมือนกัน. ได้เกิดผลมาจากการปฏิบัติเป็นมรรค ผล นิพพาน ก็เรียกว่าปฏิเวธธรรม นั่นก็คือธรรมะอีกเหมือนกัน. ถ้าส่วนปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ส่วนใดที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรง ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อันเหลือเฟืออย่างอื่น แต่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรงแล้ว เราก็เรียกธรรมะทั้งหมดนั้นว่า “ญายธรรม” แปลว่า ธรรมะที่ควรรู้: ซึ่ง

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ และท่านได้นำมาสอน และพวกเราได้นำมาศึกษาและปฏิบัติ เหล่านี้เรียกว่า “ญะยธรรม” ญะย แปลว่า ควรรู้ หรือต้องรู้ หรือจำเป็นจะต้องรู้. ถ้าเป็นส่วนที่ไม่ลึกลับซึ่งนักเราก็มักเรียกว่า ธรรมะเฉยๆ. ถ้าเป็นส่วนที่ลึกลับซึ่ง เราก็มักเรียกว่า ปรมัตถธรรม หรืออภิธรรม หรืออะไรก็สุดแท้ เติมหาคำไปข้างหน้าให้มันลึกลับซึ่งลงไป ก็คือธรรมะอีกนั่นเอง. นอกนี้ยังมีแบ่งเป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง แล้วแต่ละแบ่ง. หรือพวกหนึ่งก็เกินไปเพื่อเอาชนะในโลกนี้ เพียงแต่ว่าอยู่ในโลกนี้ได้เป็นผาสุก เพราะเป็นธรรมะชั้นโลกๆ. และในชั้นสูงขึ้นไปที่เป็นปรมัตถธรรม ก็คือสามารถที่จะทำผู้ปฏิบัติให้มีจิตใจอยู่เหนือโลก จนสิ่งต่างๆในโลกนี้ครอบงำจิตใจเขาไม่ได้ นี่ก็เรียกเป็น โลกุตตรธรรม ไป. คำเหล่านี้ล้วนแต่เล็งถึงคำสั้นๆว่า “ธรรมะ” ทั้งนั้น.

ฉะนั้น จึงเป็นธรรมะทุกสิ่ง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธรรมะ: จะเป็นฝ่ายชั่ว ฝ่ายผิด ฝ่ายดำ ฝ่ายให้เกิดทุกข์ ก็เรียกว่าธรรมะ คือเป็นธรรมะฝ่ายอกุศล. ที่เป็นฝ่ายดี ฝ่ายถูก ฝ่ายขาว ฝ่ายให้เกิดสุข ก็เรียกว่าธรรมะเป็นฝ่ายกุศล. ที่สูงขึ้นไป คือ ฝ่ายที่อยู่เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ มีความว่างเป็นลักษณะ ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม นี่ก็เป็นธรรมะ. นี่แหละธรรมะมันมีอยู่อย่างนี้ ขอวิงวอนท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้จดจำไว้เป็นหลักเป็นพื้นฐาน สำหรับเข้าใจข้อธรรมะต่างๆต่อไป. เพราะว่าในพระบาลีนั้น ใช้คำว่า ธรรมะคำเดียวนี้ในลักษณะต่างๆกัน : ในประโยคๆหนึ่ง ใช้ธรรมะในความหมายที่เล็งถึงสิ่งๆหนึ่ง, แต่ในประโยคอื่นอาจจะเล็งถึงสิ่งๆอื่น. ถ้าไปเข้าใจผิดว่าเล็งถึงสิ่งๆเดียวกันแล้ว ก็เข้าใจไม่ได้ สับสนหมด เลยพาลไม่ชอบธรรมะ ทว่าเป็น

คำกล่าวที่ผิดไปเลย.

นี่จึงขอชี้แจงในเบื้องต้น ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ว่า : คำว่าธรรมะนั้นหมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรเลย นับแต่ฝุ่นละเอียดยิบ ไม่มีค่าอะไรเม็ดหนึ่ง จนถึงสิ่งที่มีค่าสูงสุดคือนิพพาน ก็รวมอยู่ในคำว่า ธรรมะทั้งนั้น. ฉะนั้น ที่เราจะให้ธรรมะเป็นคูชีวิตรัตน์ เราหมายถึงธรรมะชนิดไหน? ถ้าท่านจาระไนดูไปตามลำดับๆ ท่านย่อมจะพบได้ด้วยตนเองว่าธรรมะอย่างน้อย ก็เป็นธรรมะประเภทเพียรธรรม คือธรรมะที่ควรรู้ เพราะว่ารู้แล้วสามารถจะปฏิบัติให้มีจิตใจที่เป็นอิสระอยู่เหนือความครอบงำของอารมณ์ต่างๆ ได้ เราจะให้มีจิตใจที่เป็นปกติ เหมือนกับว่าอยู่กับธรรมะนี้เป็นใจความสั้นๆ.

ยังมีข้อที่ยังจะแนะหรือชี้อีกส่วนหนึ่งว่า การที่เราจะชอบธรรมะได้นั้น เราจะต้องมีความเห็นชัดกระจ่างในคุณค่าของธรรมะจริงๆ โดยเรามองเห็นชัดว่าเราเกิดมานี้เพื่ออะไรไม่ทุกข์ หรือว่าเราต้องเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่ออะไรไม่ทุกข์. ถ้าเรายังหลงผิดจนกลายเป็นว่า เราเกิดมาเพื่อทุกข์ หรือสุขก็ไม่ว่า ขอแต่ให้ได้ทำอะไรตามใจเรา หรือตามที่เรายุ่งเหยิงอยากจะทำก็แล้วกัน. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วไม่ได้ เพราะแสดงว่าเราไม่ได้ยึดหลักว่า เราเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่ยึดหลักว่าเราจะเกิดมาเพื่อทำอะไรตามที่เรายุ่งเหยิงจะทำ. ฉะนั้น เราจะเห็นคนที่เขาไม่สนใจกับธรรมะนั้น เขาจะไปทำอะไรตามที่เขายุ่งเหยิงจะทำ ตามความเคยชินบ้าง ตามความเชื่อถือยึดถือถืองมงายปรัมปราบ้าง หรือว่าตามกิเลสตัณหาของเขาบ้าง ซึ่งนำมาให้ได้ก็แต่เพียงความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางวัตถุ

หรือทางเนื้อทางหนังเท่านั้นเอง ซึ่งในนั้นมีความทุกข์อยู่ แต่เขาก็ไม่สนใจ แถมยังมีคำพูดว่า “ถ้าจะกินปลาก็ไม่ต้องกลัวก้าง” ก็แปลว่าเขาสมัครที่จะถูกก้าง พร้อมกันไปกับการกินปลา. นี่แปลว่าเขาไม่ได้มีความแน่นอนว่าจะเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่เขาจะเกิดมาเพื่อหวัทกกันขวิดไปตามความต้องการ. ฉะนั้น เราจะต้องแยกกันดูให้ดีว่าความสนุกกับความสุข หรือความทุกข์ นั้นมันเป็นอย่างไรรกันแน่. เพราะว่าคำเหล่านี้ในภาษาไทย หรือภาษาอื่น ก็ตาม ล้วนแต่มีความหมายกำกวม และสับสนด้วยกันทั้งนั้น: และยังกว่านั้นก็คือ มันไม่ตรงกันกับภาษาของธรรมะในพระพุทธศาสนาเลย. และถึงแม้ในพระพุทธศาสนาเองก็เหมือนกัน บางทีคำว่า ความสุข นี่เล็งไปถึงความสุขตามที่สามัญชนเขารู้และต้องการกันอยู่. แต่ในบางคราวคำว่า ความสุข นี่เล็งไปถึงความสุขตามทางของธรรมะที่แท้จริง ซึ่งเป็นความสุขเกิดจาก มรรค ผล นิพพาน ก็มี. นี่แปลว่า แม้ในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ก็ยังใช้คำว่าความสุขนี้ต่างกันอยู่เป็น ๒ ความหมาย เราจะต้องรับทราบหรือเข้าใจไว้.

ทีนี้ มาถึงคำอีกคำหนึ่ง คือว่า “สนุก” ซึ่งที่แท้ก็มักจะถูกยึดถือว่าเป็นความสุขของคนธรรมดาสามัญ ชั้นที่มีความรู้สึกต่างๆ โดยเฉพาะอย่างเด็กๆก็จะเล็งเอาความสนุกนั้นเป็นความสุขเสมอไป ผู้ใหญ่มองดูแล้วจะรู้สึกสงสาร สมเพช หรือน่าขบขัน เหมือนว่าเด็กคนหนึ่งเขาจะถือว่า ถ้าได้กินเนื้อสะเต๊ะให้อิ่ม แล้วไปขี่ประตู่แกว่งเล่นอืดแอิดไปมานี้เป็นสุขอย่างยิ่ง ถ้าให้ผู้ใหญ่ไปสุขอย่างนั้นดูบ้างจะรู้สึกอย่างไร นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความสนุกนั้นถูกถือเอาเป็นความสุขอยู่ด้วยส่วนหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าผู้ใหญ่ก็มีการสนุกไปอีกแบบหนึ่งตามประสาทของผู้ใหญ่

และกับบัญญัติเอาความสนุกสนานทางวัตถุ ทางเนื้อหนังเหล่านั้นเป็น ความสุขไป. ถ้าความสุขอย่างนี้จัดเป็นความสุขละก็ต้องรู้ที่เดียวว่า ไม่ใช่ความสุขตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา: เพราะว่าเป็นความสุขชนิดที่เหมือนกับปลาที่กินเหยื่อที่มีเบ็ดอยู่ข้างใน เมื่อกินก็อร่อย แต่แล้วก็ตกอยู่ใต้อำนาจของเจ้าของเบ็ด แล้วแต่เจ้าของเบ็ดจะลากพาไปทางไหน ซึ่งหมายถึงหมดอิสรภาพ นี่แหละเป็นความสุขในลักษณะอย่างนั้น มีอยู่อีกแบบหนึ่งต่างหาก: ที่จริงแล้วมันคือความทุกข์.

ฉะนั้น จึงเกิดมีสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์อันซ่อนเร้น หรือความทุกข์อันปิดบัง คือไม่ประจักษ์, เรื่องมันก็คือ มีความทุกข์เป็น ๒ ประเภท คือ ความทุกข์โดยประจักษ์, และความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์.

ความทุกข์โดยประจักษ์ คือ ที่ต้องนั่งลงร้องไห้โฮๆด้วยความเจ็บปวดไวยวายเป็น นี่เป็นความทุกข์โดยประจักษ์ ทุกข์อย่างนี้คนกล้ว ยิ่งกว่าสิ่งใด: แต่ก็ยังไม่มีใครฉลาดพอที่จะหลีกเลี่ยงมันได้.

ความไม่ทุกข์ที่ไม่ประจักษ์ นั้นย่อมซ่อนอยู่หลังฉากของความสุข หรือความสุขตามแบบของคนธรรมดาสามัญเสมอ, อย่างที่ต้องทนยากลำบาก เพื่อได้ความสนุกสนานมา แม้จะมีความหมดเปลืองมากลำบากมาก เสียเวลามาก แลกด้วยอะไรก็ตาม จึงจะได้มาซึ่งความสนุก: แต่ความทุกข์นั้น ถูกกลบเกลื่อนไว้ด้วยความสนุก ถ้าคิดอย่างคิดบัญชีกันแล้ว ก็เป็นเรื่องขาดทุนยับยั้ง แต่เราก็มักบูชาสิ่งนั้น และเสียสละเพื่อสิ่งนั้นกันอยู่เป็นประจำวัน และเกลียดหรือเบียดเบียนสิ่งที่เป็นความสุขอย่างแท้จริง.

นี่ต้องถือว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกตัวว่าเราต้องเกิดมาเพื่ออะไร เพราะเขามีหลักว่าต้องเกิดมาเพื่อได้สนุกตามใจของเขา: แม้ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ คนแก่ที่ยึดมั่น ถือมั่น เพราะเอาแต่จะได้อะไรตามที่เคยยึดมั่นถือมั่น, เรียกว่า ไม่มีความเข้าใจ อันถูกต้องว่าเกิดมาเพื่ออะไร, แล้วก็ไปหลงความสุขหรือความทุกข์นั้น ผิดตัวจริงไปหมด.

ถ้าจะพูดกันถึง ความสุขในแง่ที่ว่าไม่มีเยื่อล่อ ซึ่งในบางคราวก็อาจจะกล่าวได้เหมือนกัน: แต่ว่าเราก็กังพองจะแบ่งได้ว่า : เป็นความสุขฝ่ายวัตถุ, คือทางฝ่ายร่างกาย ฝ่ายเนื้อหนัง นี่ก็ส่วนหนึ่งซึ่งมันไม่ใช่อันเดียวกันเลยกับความสุข หรือความสงบสุขในทางฝ่ายจิตใจ หรือฝ่ายวิญญาณ. ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้นควรจะเรียกว่าสุขเวทนาเท่านั้น แต่เราก็ไปเรียกว่าความสุข. สุขเวทนาหมายความว่าความรู้สึกที่สนุกสนาน ไม่ต้องทนอย่างทรมาน ชนิดที่ปรากฏเป็นการทรมานอย่างลึกซึ้งมองไม่เห็น รู้สึกกันอยู่แต่ความสนุก ความพอใจ รู้สึกพอใจอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นหรือหลงผิด. นี่ถ้ามีความพอใจในความสุขทางฝ่ายวัตถุ ฝ่ายเนื้อหนังก็จะเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น และควรจะเรียกว่าสุขเวทนา, ไม่ใช่ความสงบสุขตามความหมายของทางฝ่ายจิตใจหรือฝ่ายวิญญาณ.

ความสงบสุขทางฝ่ายจิต หรือฝ่ายวิญญาณนั้น เฟื่องถึงความเป็นปกติของจิต คือจิตไม่หวั่นไหว ไม่โยกโคลง ไม่เสียอิสรภาพ ไม่ระส่ำระสาย เป็นจิตที่อยู่ในสภาพปกติ เรียกได้ว่า เป็นตัวเอง หรือเป็นอิสระ ไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรบีบบังคับ: นี่เป็นความสงบสุขทางฝ่ายจิต

หรือฝ่ายวิญญาณ. ส่วนสุขเวทนา ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่า หมดอิสรภาพ ถูกตบตี ถูกมัดตรึง ผัดเผา ครอบงำ อะไรอยู่อย่างเต็มที่ เต็มไปหมดโดยไม่รู้สีกตัว. เพราะว่ากำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างแรงใน ความรู้สึกที่เป็นสุขเวทนานั้น. ส่วนความสงบสุขทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณนั้น ต้องไม่เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวกูหรือเป็นของกู เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย มันจึงเป็นจิตที่เป็นปกติที่สุด: ซึ่งเขาเรียกกันว่า “จิตว่าง” หรือจะเรียกว่า “จิตเดิมแท้” หรือจะเรียกอย่างไรก็ได้ แต่ ใจความสำคัญก็คือว่า จิตที่ไม่ถูกกระทำ, จิตที่เป็นอิสระตามสภาวะเดิม.

ฉะนั้น ถ้าเรามีความฉลาดจนมองเห็นว่า เกิดมาต้องเพื่อไม่ทุกข์ ถ้าเราไม่ได้สิ่งนี้จะทุกข์ ยังไม่สมกับที่เราได้เกิดมา. อย่างนี้จึงจะรู้สึกชอบหรือรัก หรือพอใจในสิ่งที่เรียกว่ากรรม เพราะว่าเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก ให้ได้รับสิ่งนั้น. แต่ว่าถ้าเข้าใจรู้สึกอย่างนั้นแล้ว เขาก็มีลักษณะตรงกันข้าม คือเกลียดกรรม หรือถึงกับขยี้ขยี้ต่อสิ่งที่เขาเรียกกันว่ากรรม ไม่ชอบ ไม่เข้าใกล้ ไม่สนใจ อย่างดีที่สุดก็คิดว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระหมด ความจำเป็นแล้วสำหรับสมัยนี้ ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับดั่งนี้ เป็นต้น.

นี่แหละการชอบกรรมหรือการเกลียดกรรมนี้ มีอยู่โดยลักษณะ อย่างนี้: ฉะนั้น เมื่อไรเรามองให้เห็นความจริงของชีวิตจิตใจว่ามันมีมา เพื่ออะไร? อะไรเป็นจุดประสงค์ มุ่งหมายปลายทาง? แล้วจะได้มาโดยวิธีอย่างไร? รวมความว่าจะต้องเห็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะต้องให้ได้ เสียก่อน ซึ่งสิ่งนั้นเราเรียกกันว่า “บรมกรรม”. กรรมแปลว่า สิ่ง บรม แปลว่า อย่างยิ่ง, สิ่งอย่างยิ่ง ก็คือ บรมกรรม, ซึ่งได้กล่าวแล้วในการ

บรรยายครั้งแรกว่า จะเรียกว่า พระเป็นเจ้าก็ได้ จะเรียกว่านิพพาน ก็ได้ คือหมายถึงสภาพที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง. เมื่อนั้นเราจะชอบธรรมอย่างยิ่ง จะบูชาธรรมอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าสิ่งใด. สิ่งใดๆรวมกันหมด ก็ยังไม่เท่าธรรมะ; เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่มีความพอใจในธรรมะ ถึงขนาดที่มีคำเรียกในบาลีว่า “ธรรมราคะ” คำที่ว่า “ราคะ” เป็นคำเดียวกับที่ใช้ในทางกิเลสตัณหา; แต่มามีความหมายไปในทางธรรมะ, ธรรมะราคะ แปลว่า กำหนดยินดีในธรรม ซึ่งในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน เอาความหมายของคำว่า “ราคะ” แต่เพียงว่า : พพอใจอย่างสูงสุด ในลักษณะ และปริมาณที่เท่าๆกันกับคนที่หลงมกมายยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านั้นเป็นต้น. บางทีก็เรียกว่า “ธรรมนันทิ”: นันทิ แปลว่า ความพอใจ คือความพอใจในธรรมะ. เมื่อมองเห็นค่าของธรรมะถึงลักษณะอย่างนี้แล้ว ก็เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่ไม่อาจจะเกลียดธรรมะ, แต่กลับจะพอใจและบูชาธรรมะ เรียกได้ว่า เขาเป็นผู้มีสัมมาทิฐิอย่างยิ่ง.

มีคำอีกคำหนึ่งซึ่งอยากจะขอร้องให้สนใจเป็นพิเศษคือ “สัมมาทิฐิ” คำๆนี้เป็นต้นเงื่อนของความสำเร็จในทางธรรม. ทิฐิ แปลว่า ความเห็น หรือความรู้ความเข้าใจหรือความเข้าใจอะไรก็ตาม รวมกันแล้วเรียกว่า “ความเห็น”. สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คือความเห็นที่ถูกต้อง. บางทีก็แปลกันว่า “ความเข้าใจที่ถูกต้อง” ซึ่งมันบอกความเชื่อ ความแน่ใจอะไรเข้าไปทุกอย่างอยู่ในความคิดเห็นหรือความเชื่อนั้น. เรียกสั้นๆว่า “ทิฐิ” เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ ก็เป็นความเห็นที่ถูกต้อง ตรงกันข้ามกับ มิจฉาทิฐิ ที่เป็นความเห็นที่ผิด.

สัมมาทิฐิ นั้น เหมือนกับผู้นำทาง หรือเครื่องส่องทอง ที่จะให้เดินถูกทาง ไม่ว่าทางต่ำ ทางกลาง หรือทางสูง ทางโลก หรือทางธรรม ทางไหนหมด, เรากำลังอาศัยสัมมาทิฐิอยู่ด้วยกันทั้งนั้น จึงรอดตัวอยู่อย่างนี้ได้. แต่ว่าเป็นสัมมาทิฐิขั้นต้นๆขั้นต่ำๆก่อน ส่วนสัมมาทิฐิที่สมบูรณ์นั้นต้องถึงขนาดที่เห็นสิ่งที่เป็นความจริง อันลึกซึ่งเกี่ยวกับชีวิตหรือความทุกข์โดยตรง, สามารถจะนำไปสู่ความไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิง, จึงจะเรียกว่า "สัมมาทิฐิโดยสมบูรณ์"

จะบอกกล่าวเสียเลย เพื่อความเข้าใจที่แน่นอนว่า : "สัมมาทิฐิอย่างต่ำๆนั้น จะได้แก่สัมมาทิฐิที่เป็นไปในทางที่เห็นว่า มีความดี มีความชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ที่เราจะต้องยอมรับนับถือเป็นบิดามารดาครูบาอาจารย์, กระทั่งมีการเกิด ชนิดที่เกิดทันทีอย่างที่เราเรียกกันว่าเทวดา, แต่ที่จริงคือการเกิดทางจิตใจ. การเกิดทันทีเป็น อุปปาติกะกำเนิด เหมือนเช่นว่า ถ้าเราคิดต่ำไปเราก็เกิดเป็นสัตว์, เราคิดสูงอย่างมนุษย์เราก็เกิดเป็นมนุษย์ คิดดีอย่างเทวดาก็เกิดเป็นเทวดา, ถ้าเราคิดอย่างพระอริยเจ้า เราก็เกิดเป็นพระอริยเจ้าได้ทันที ตรงนี้ เดียวนี้ ณ ที่นั้นนี้ เป็นต้น. ถ้าเชื่อว่า "การเกิด" ในลักษณะอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นการเกิดจริง ซึ่งเราจะต้องยอมรับอย่างนี้เป็นต้น ก็ถือว่ามีสัมมาทิฐิ. ถ้าใครมีความเชื่อ มีสัมมาทิฐิในขั้นต่ำๆอย่างนี้แล้ว ก็เกลียดชั่ว รักดี บำเพ็ญความดี หลีกเลียงความชั่ว ปฏิบัติหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ต่อครูบาอาจารย์: แล้วเกลียดกลัวต่อการเกิดชั่ว ระมัดระวังแต่ที่จะเกิดดีอยู่เสมอ, อย่างนี้ก็เรียกว่า "สัมมาทิฐิ" เหมือนกัน; แต่ยังเป็นขั้นต้นๆ เป็นขั้นโลกียะ ยังมี

ความยึดมั่นถือมั่นในส่วนที่ดี ส่วนที่ชั่ว. แต่เพียงเท่านี้ก็ไม่น่าว่ามีประโยชน์มาก เอาตัวรอดได้มากทีเดียว คือว่าจะไม่ตกไปในทางต่ำ จะเป็นอย่างที่เราเรียกว่าสนุกสนานที่ใครๆก็ชอบ. จะสนุกสนานอยู่ในฝ่ายดี หรือฝ่ายสูง ฝ่ายบุญ ฝ่ายกุศล หรือในสวรรค์.

ถ้าเป็นสัมมาทิฐิขั้นที่แท้จริงของพระพุทธเจ้านั้น คือการเห็นชัดลงไปว่า : ทุกสิ่งทั้งหมดนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ยึดมั่น ถือมั่นว่าตัวเราหรือว่าของเราอย่างนี้ไม่ได้ นี่ส่วนหนึ่ง. อีกส่วนหนึ่ง เห็นชัดลงไปว่า : ความทุกข์ ความหนักใจ นานาประการนั้น มันอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง.

- ดันหาคือความอยากไปตามความหลงความเข้าใจผิด เป็นความอยากนานาชนิด นี่เรียกว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

- ถ้าว่างจากความอยาก คือทำลายความอยากเสียได้ เป็นสภาพที่ว่างจากความอยากแล้ว นั่นคือความไม่ทุกข์.

- แล้วก็ต้องทำได้ด้วยการเดินให้ถูกทาง. ที่เรียกว่า "มรรคมีองค์แปด" มีความเข้าใจถูก ดำริถูก พุทถูก ทำถูก เลี้ยงชีวิตถูก พากเพียรถูก ระลึกถูก ตั้งมั่นใจเป็นสมาธิถูก นี่เป็นทางมีองค์แปด.

เห็นชัดอย่างนี้ก็เรียกว่ามี "สัมมาทิฐิในขั้นสูง" หรือในขั้นเป็นโลกุตตระ. ในกรณีของเราที่กล่าวเกี่ยวกับชีวิตนี้ เราจะต้องเห็นไปตามที่เป็นจริงลงไปว่า ธรรมะกับชีวิตนี้ได้คู่กันมาแล้วเหมือนกับที่อธิบาย

วันก่อน, และจะต้องคู่กันต่อไปจนกว่าจะถึงที่สุด. นี่จึงจะชื่อว่าเห็นถูก ในลักษณะที่จะทำให้ธรรมะนี้เข้าเป็นอันเดียวกันกับชีวิต.

ถ้าจะให้เห็นชัดหรือว่าถูกมากไปกว่านั้นอีก จะต้องเห็นไปถึงกับว่า ธรรมะกับชีวิตนี้คือสิ่งๆเดียวกัน. ไม่จำเป็นจะต้องแยกเป็นธรรมะกับชีวิต แต่มันเป็นสิ่งๆเดียวกัน. เพราะเหตุผลอย่างทีกล่าวนมาแล้วเมื่อตะกี้ยกๆนี้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ: เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตนั้น มันก็คือธรรมะ อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ท่านจะเล็งเอาตรงไหนเป็นชีวิตนั้น มันแล้วแต่ ความรู้สึกหรือความรู้ที่ท่านได้ศึกษามา. คนที่มองไปในทางวัตถุก็มีชีวิตใน ทางวัตถุ เช่นว่าความสดชื่นของเซลล์ชีวิต หรือ protoplasm ที่ยังสดอยู่ ยังเจริญได้ นี่เป็นชีวิตทาง biology.

อย่างนั้นมันก็เป็นชีวิตตามแบบของคนนั้น ไม่ใช่ชีวิตตามแบบของ ธรรมะ หรือปรัชญา ซึ่งเราหมายถึง ความเป็นอยู่ ดำรงอยู่ของจิตที่กำลัง เป็นไปตามสิ่งแวดล้อม หรือจะไม่เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมก็ตาม แล้วแต่เขา จะมีชีวิตแบบไหน. ความเป็นไปของจิตที่อาศัยร่างกายเป็นเหมือนกับเปลือก หรือภาชนะนี้ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เอาไว้รับอารมณ์โดยรอบ ด้านนี้ มันเป็นไปได้ นั่นก็คือมีชีวิต. แล้วมันไม่มีอะไรโยงไปกว่าธรรมะ: เพราะว่าทุกสิ่งมันเป็นธรรมะอยู่แล้ว รูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี ความรู้สึก คิดนึกก็ดี สติปัญญาก็ดี กฎเกณฑ์ต่างๆของสิ่งเหล่านี้ก็ดี ความรู้ ความปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ก็ดี ล้วนเป็นธรรมะหมด ฉะนั้น ตัวชีวิต นั้นเองมันก็เป็นธรรมะ มีชื่อว่าธรรมะอยู่แล้ว มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน.

ทีนี้ เรามาดูกันอีกทีว่า มันเป็นธรรมชาติไหน ในบรรดาธรรมชาติ
 หลายอย่างหลายประเภทนั้น ชีวิตที่เป็นตัวเดียวกับธรรมะนั้น มันเป็น
 ธรรมชาติไหน? ถ้ามันเป็นธรรมชาติประเภทแท้จริง มันก็เป็นชีวิตจริง
 ไม่ใช่ชีวิตปลอม; ถ้ามันเป็นธรรมชาติประเภทไม่จริง เท็จเทียมมันก็เป็น
 ชีวิตปลอม. ฉะนั้น ธรรมะท่านจึงแบ่งให้เห็นเป็น ๒ ประเภท ธรรมะ
 ในที่นี้คือสิ่งทั้งปวง ไม่ใช่ธรรมะ คำสอน หรือการปฏิบัติ: ธรรมะคือ
 สิ่งทั้งปวงนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท :

ประเภทที่หนึ่งหมายถึงสิ่งที่อะไ่อะไรเข้าไปปรุงแต่งมันได้
 กระทำได้ ทำให้เปลี่ยนแปลงได้. นี่เรียกธรรมชาติประเภทที่ปรุงแต่ง ถูก
 ปรุงแต่ง มีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเรื่อยอยู่ทุกขณะจิต: ไม่มีอะไรเป็น
 ตัวมันเองยั่งยืนว่าจะจะเป็นลักษณะอย่างไรที่คงที่: ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย
 ฉะนั้น จึงต้องเอาตัวกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเองว่าเป็นตัวธรรมะ.
 มองดูให้ดีว่าคนเรานี่คนหนึ่งๆ แท้ที่จริงก็คือกระแสสายหนึ่งของการ
 เปลี่ยนแปลงเท่านั้น ไม่มีอะไรจะคงที่อยู่แม้แต่ชั่ววินาทีเดียว: มันเป็น
 ความเปลี่ยนแปลงที่ยังมองไม่เห็น, ต่อเมื่อหลายนาที่หลายชั่วโมงหลายวัน
 จึงจะมองเห็น. แต่ถ้าฉลาดมองแล้ว ก็จะมองเห็นว่าธรรมชาตินี้
 หรือชีวิตร่างกายนี้ เป็นธรรมชาติประเภทเปลี่ยนแปลง จึงเรียกว่า ธรรมะ
 ประเภทที่ไม่จริงหรือเท็จเทียม.

ธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ที่ตรงกันข้ามด้วยประการทั้งปวง ไม่มี
 การเปลี่ยนแปลง, เป็นของเห็นยากยิ่ง ไม่มีตัว เป็นของว่างอย่างยิ่ง:
 เป็นธรรมชาติประเภทที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง, เป็นอย่างไรก็

เป็นอย่างนั้นเรื่อย, จึงเรียกว่า ไม่มีตั้งต้น ไม่มีตรงกลาง ไม่มีเบื้องปลาย ไม่มีเกิด ไม่มีตั้งอยู่ และไม่มีดับไป: ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน ไม่มีอนาคต ในสิ่งๆนั้น: ซึ่งอธิบายด้วยไวยาหาร คำพุทธธรรมดานี้ยากที่สุด เพราะคนเรารู้จักกันแต่ธรรมะฝ่ายที่ปรุ้งแต่ง เปลี่ยนแปลงเช่น มีเกิดมี ตั้งอยู่ มีดับไป มีอดีต มีปัจจุบัน มีอนาคต มีข้างต้น มีตรงกลาง มีเบื้องปลาย. เหล่านี้ ถ้าหากว่า จิตซึ่งเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกันนี้ ไม่ประกอบไปด้วยความรู้แล้ว มันก็ยังคงเป็นธรรมะที่ไม่จริง, คือ เป็นธรรมะที่ปรุ้งแต่งอยู่เรื่อย, รู้จักแต่ธรรมะชนิดนั้นอยู่เรื่อย. ชีวิตนั้นก็ป็นชีวิตที่ยังไม่ใช่ชีวิตจริง ไม่ใช่ตัวจริง, มันเป็นตัวการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น.

ถ้าว่าจิตนี้ได้รับการศึกษาอบรม จนมองลึกซึ่งเห็นถึงธรรมะประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง จิตนี้ก็จะเปลี่ยนไปอยู่ในลักษณะที่ไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไร, คือ เป็นอันเดียวกันกับธรรมะที่แท้จริง. ธรรมะที่ไม่ปรุ้งแต่ง คือเป็นลักษณะเดิมแท้ ก่อนการปรุ้งแต่งทั้งหมด.

ฉะนั้น ทำให้เราเห็นได้ว่า ธรรมะหรือสิ่งซึ่งเพิ่งเกิดใหม่นั้น มันเป็นส่วนปรุ้งแต่งและเปลี่ยนแปลง: ส่วนธรรมะประเภทที่ไม่มีการเกิดและไม่มีเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นของเก่าหรือของเดิม. ที่จริงจะพูดว่าเดิมก็ไม่ถูก เพราะมันยิ่งไปกว่าเดิมเสียอีก มันไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่เกี่ยวกับการเกิด และการดับไป เป็นต้น, แต่เราไม่มีคำจะเรียกก็เรียกว่า "สภาวะเดิม" หรือธรรมะจริงแท้ที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง. ฉะนั้น ชีวิตที่ว่าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะนี้ มันจึงถูกแบ่งเป็น ๒ ชนิดไปตามประเภทของธรรมะ คือ ธรรมะชนิดที่เปลี่ยนแปลง หรือไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง.

ในทางภาษาธรรมะชั้นสูง จึงถือเอาการบรรลุพระนิพพานว่าเป็น การได้ชีวิตใหม่ ได้ชีวิตที่เป็นธรรมะแท้ และไม่เปลี่ยนแปลง: แต่ว่า ชีวิตของคนธรรมดาสามัญตามปกตินี้ เป็นชีวิตมายา ชีวิตหลอกลวง เพราะมีแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง: ซึ่งที่ถูกต้องไม่ควรจะเรียกว่าชีวิตเลย แต่ก็เรียกโดยสมมติว่าชีวิต เพราะเป็นอันเดียวกับธรรมะที่เปลี่ยนแปลง ประดุจ ไหลเวียน เกิดดับ อยู่เสมอ. เมื่อจิตใจได้เข้าเป็นอันเดียวกับ ธรรมะที่ไม่เป็นความเปลี่ยนแปลง คือ ความว่างหรือความสงบอย่างยิ่ง คือ พระนิพพานแล้ว นั่นควรจะเรียกว่า "ชีวิตเดิมแท้", แทนที่จะเรียกว่า "ชีวิตใหม่" เราอาจจะเรียกว่า "ชีวิตใหม่" เพราะเราเพิ่งพบ เพราะตาม ธรรมดามันก็เป็นชีวิตนิรันดร์ อนันตกาล ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่เคย มีการเกิดและการดับไป อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าจิตได้เข้าถึงธรรมะประเภทนั้น แล้ว ก็เรียกว่าเป็นอันเดียวกันกับธรรมะที่แท้จริง และไม่เปลี่ยนแปลง: ดังนั้น เราจะมองในแง่ไหน ธรรมะกับชีวิตจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันเสมอ. ถ้าเป็นอย่างธรรมะมายา ก็เป็นชีวิตชนิดมายา: ถ้าเป็นธรรมะแท้จริง ก็ เป็นชีวิตแท้จริง

เราจะทำอย่างไร จึงจะเข้าถึงธรรมแท้จริง ที่ไม่ใช่มายานั้น? เราจะมีชีวิตแบบไหนกัน ใน ๒ อย่างนี้? นี่มันก็แล้วแต่ว่า จิตของเรา ทุกคนในขณะนี้ มันเข้าถึงธรรมะประเภทไหน เข้าถึงธรรมะฝ่ายไหน, แล้ว เราก็กำลังมีชีวิตตามแบบนั้น. เพราะฉะนั้น ถ้ามองให้ดีแล้วจะเห็นว่า ธรรมะนี้มันเป็นอันเดียวกันกับชีวิตอยู่แล้ว: แต่ว่าถ้าไปเป็นอันเดียวกับ ธรรมะที่ไม่น่าปรารถนา, คือ ธรรมะ ที่เข้าไปเพื่อความเปลี่ยนแปลง หรือเป็นทุกข์แล้ว ก็ยังไม่ไหว.

ถ้าจะจัดให้ธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตนี้ เราจะต้องหมายถึงธรรมะที่ไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้เลย จึงได้แก่ธรรมะประเภทที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ประกอบด้วยความโง่ ความหลง. ไม่ประกอบไปด้วยของปรุงแต่งใหม่ๆ คือไม่มีการปรุงแต่งใหม่ๆ ทุกคราวที่ตากระทบรูป หูได้ยินเสียงจุมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสทางผิวหนัง หรือใจนึกคิดอะไรนั่นเอง. เพราะว่ากิจประจำวันของจิตก็คือ การรับอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจุมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางจิตใจเอง: เมื่อมันได้รับอารมณ์อย่างนี้แล้ว ถ้ามันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือ ความโง่ ความหลง มันก็ปรุงธรรมะมายา หลอกหลวงขึ้นมาทั้งนั้น: ทำให้ชีวิตนั้นเป็นตัวเราที่มายาหลอกหลวง เต็มไปด้วยความทุกข์.

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ถ้าเป็นชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ในสภาพเดิมแท้แล้ว ต้องปราศจากการถูกปรุงแต่งชนิดที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู ของกู. ถ้ามีการแวดล้อมหรือถูกปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกู อยู่เสมอแล้ว ก็เป็นชีวิตมายา เป็นชีวิตใหม่ ที่เกิดดับ เกิดดับแทรกแซงเข้ามา. เหมือนกับลมที่มาพัดให้น้ำเป็นคลื่น แล้วคลื่นนั้นก็เป็เพียงมายา เป็นของชั่วคราว. น้ำที่แท้จริงนั้นต้องไม่เป็นคลื่น คือ เงียบ หรือเรียบสนิท สงบ. แล้วมีลมมาพัดให้มันเป็นคลื่น. จิตนี้ก็เหมือนกัน เวลาที่รับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจุมูก ทางลิ้น ทางกายหรือทางใจเอง. หากประกอบอยู่ด้วยความโง่แล้ว มันก็ต้องเกิดของที่เป็นคลื่นใหม่ๆ ขึ้นมาเสมอ : เป็นเวทนาอย่างนั้น เป็นเวทนาอย่างนี้สนุกสนานอย่างนั้นอย่างนี้เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นของใหม่ๆ หุ้มห่อจิตอยู่เสมอ: ข้างในนั้นทั้งหมดเต็มไปด้วยความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู

ขอให้ฟังคำๆนี้ แม้เป็นคำหยาบคายหรือสกปรก ก็ไม่ทราบว่าจะเรียกอะไรดี แต่ที่จริงเราก็อารมณ์อยู่อย่างนั้น คือ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู. และ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกูนี้ ฟังเข้าใจว่าเป็นของใหม่หยกๆ ใหม่ชั่วขณะ ที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบไผ่ภูริทัตพะ ใจกระทบอารมณ์นั่นเอง ไม่ใช่ของเก่า ไม่ใช่ของดั้งเดิม: แต่มันเก่งฉกาจตรงที่มันเกิดขึ้นทุกทีที่มันได้กระทบ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส: เพราะว่าจิตยังต่ำเตี้ย ยังต่ำต้อย คือยังประกอบด้วยอวิชชา. ฉะนั้น จึงเป็นตัวตนที่เป็นมายา, ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง. ถ้าจะเรียกว่าชีวิต ก็เป็นชีวิตที่ปรุงแต่ง คือชีวิตที่ไม่มีตัวมันเอง: เป็นชีวิตที่ถูกปรุงแต่ง หรือถูกชักหุ่น, เป็นหุ่นที่ถูกชัก. ถ้าว่าเป็นธรรมชาติหรือมองดูในแง่ที่เป็นธรรมชาติ ชีวิตนี้ก็เป็นอย่างนั้น: แต่ว่าเป็นธรรมชาติประเภทปรุงแต่ง, คือธรรมชาติที่ต้องเป็นทุกขอยู่เสมอไป เพราะจิตประกอบด้วยอวิชชาคือความไม่รู้.

ถ้าเมื่อไรประกอบด้วยปัญญาหรือวิชา เมื่อนั้นมันตรงกันข้าม : คือว่า เมื่อได้กระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งคนธรรมดาเขาจะเกิดความรู้สึกอยากได้ อย่างนั้น อย่างนี้ เกี่ยวกับตัวกู หรือของกูอย่างนั้นอย่างนี้. ถ้ามีปัญญา มีวิชาแล้วจะรู้สึกอย่างนั้น, คือไม่เดินไปตามทางของคนธรรมดา: แต่มันแยกทางเดินวกไปในทางของสติปัญญา ไปเกิดเป็นสติปัญญาขึ้นมาใหม่ว่าจะทำอะไรกับสิ่งเหล่านี้: คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เข้ามากระทบนี้เราจะจัดการกับมันอย่างไร ก็จัดการไปด้วยสติปัญญา: ไม่ลุ่มหลงไปยึดมันถือมันเป็นเรา เป็นของเรา ไม่ลุ่มหลงไปด้วยกิเลสตัณหา.

นี้เรียกว่าถ้าเป็นสามัญบุณชน คนหนา เขาก็เดินไปตามทางของกิเลสตัณหา: เมื่อได้รับอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส แล้ว ก็เกิดตัณหา ความอยาก เป็นอุปาทาน ยึดมั่น ถือมั่น มีความรู้สึกเป็นตัวกู ของกู แล้วก็ดิ้นรนระส่ำระสายวุ่นวายทางจิตใจ: เพราะความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู นั้นเอง. พวกที่มีปัญญามีวิชชานั้นย่อมรู้ทันทั่วทั้งที่เสมอ: เมื่ออารมณ์มากระทบทางตา ทางหู ฯลฯ ทางใจเอง ก็ตาม: มันมีสติปัญญาโผล่ออกมาจัดการกับสิ่งเหล่านี้ตามที่ควรจัด. คำว่า “ตามที่ควรจัด” นี้หมายความว่าในลักษณะที่ไม่หลงไปเป็นทาสของอารมณ์เหล่านั้น: แต่จะจัดการให้อารมณ์เหล่านั้นมาเป็นทาสของเราเสียเอง: คือจะรู้จักใช้จำนมันอย่างไร จะบริโภคมันอย่างไร จะกินมันอย่างไร. จะทิ้งขว้างมันอย่างไรควรจะทำอย่างไรก็ได้ทั้งนั้นตามสติปัญญา.

อย่างนี้เราจะเห็นได้ว่า เมื่อความรู้สึกว่า ตัวกู - ของกู เข้ามาแล้วละก็ สิ่งที่เราเรียกว่าสติปัญญาก็ต้องกระเด็นออกไป. ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้: มันอยู่เป็นคู่พร้อมกันไม่ได้. ถ้าสติปัญญาเข้ามา สิ่งที่เป็นความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู กระเด็นออกไป. ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่มีใครค้นได้ แปลว่าสองสิ่งนี้มันอยู่พร้อมกันไม่ได้.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า “ทาง” ที่จะต้องเลือกเดิน. ให้เดินให้ถูก คือจะต้องเลือกว่าเดินไปตามทางบุณชนคนหนา เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู นี่ดี : หรือจะแยกเดินไปในทางของพระอริยเจ้า เป็นทางของสติปัญญา รู้สึกว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร เป็นอย่างไร โดยอะไร แล้วจะจัดการกับมันอย่างไรดี. ฉะนั้น จึงมีอยู่ว่าเมื่อมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก

ทางลื่น ทางกาย และทางใจเองนั้น เราจะเลือกเดินทางไหน คือจะเดินไปทางตัวกู-ของกู หรือจะเดินไปทางของสติปัญญา: ขอให้รู้สึกตัวตรงนี้ก็แล้วกัน. เพราะว่าในวันหนึ่งๆนั้นมัน มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือความคิดที่รู้สึกทางใจมากระทบมาแวดล้อมเรานับไม่ถ้วนเลยว่ามีกี่ครั้ง. เราพลาดไปกี่ครั้ง หรือว่าเรารู้สึกตัวกี่ครั้ง, หรือว่าเราพลาดทั้งหมดเลย. นั่นแหละเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ามันมีชีวิตชนิดไหน? คือมีชีวิตปลอมหรือชีวิตแท้: ชีวิตที่เป็นธรรมชาติ หรือชีวิตที่เป็นธรรมชาติปลอม.

ดังนั้น การที่จะมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ เป็นชีวิตเท่านั้น มันจึงอยู่ตรงที่ว่า ต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยสัมมาทิฏฐิอย่างยิ่ง ในขณะที่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบเรานั้นเอง. ฉะนั้น จึงเป็นอันว่าสิ่งที่เราจะต้องรู้เท่าและควบคุมมันให้ได้ ก็คือความรู้สึกว่า "ตัวกู" หรือ "ของกู" นั่นเอง. ขอให้สนใจในคำนี้เป็นพิเศษเสมอ "ตัวกู-ของกู" นี่เป็นความรู้สึกที่ทุกคนรู้สึกในใจจริงๆ. ถ้าพูดว่าตัวเราหรือของเรา นี่มันเป็นภาษาหนังสืออยู่ในพระคัมภีร์ ในพระบาลีเรียกว่า "อัตตา" แปลว่า ตัวตน, "อัตตनिया" แปลว่า ของตน; นี่ก็คือ "ตัวกูของกู" บางทีก็เรียกว่า "อหังการ" "มมังการ": อหังการ แปลว่า ทำความรู้สึกว่า เรา, มมังการ คือ ทำความรู้สึกว่า ของเรา, นี่ก็คือ ตัวกู-ของกู.

ปรัชญาในอินเดีย หรือธรรมะชั้นสูงในอินเดียทุกแขนง เขามุ่งหมายจะกำจัดอหังการ มมังการกันทั้งนั้น. ขอให้เปิดดูลัทธิ เวทานตะ สางขะ ฯลฯ โยคะหรืออะไรก็ตาม: เขามุ่งจุดหมายจะทำลาย อหังการ มมังการด้วยกันทั้งนั้น: แต่มันต่างกันอยู่ที่ว่า เมื่อทำลายอหังการ มมังการ

เสร็จแล้วได้อะไรมา: เขาเอาอันนั้นเป็นตัวตนหรือเป็นอาตมัน เป็น
ปรมาตมัน ขึ้นมาอีก. แต่ทางพุทธศาสนา เราไม่เอาอย่างนั้น: เพราะว่า
เมื่อทำลายอหังการ มมังการหมดแล้ว จะมีแต่จิตที่ว่างหรือจิตที่บริสุทธิ์
ไม่เป็นตัวเรา ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.

เพราะฉะนั้น จึงแปลว่าทุกลัทธิศาสนา รู้เรื่องพิษหรือโทษอัน
ร้ายกาจของตัวกูหรือของกูด้วยกันทั้ง. เขารู้กันว่าไม่มีอะไรที่เป็นศัตรูที่
ร้ายกาจที่สุดของมนุษย์ เท่ากันกับความรู้สึกว่า ตัวกู หรือ ของกู: และ
มันยากอย่างยิ่งก็ตรงที่ว่าความรู้สึกอันนี้มันเกิดเอง เป็นสัญชาตญาณ:
คือว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมีความรู้สึกที่เป็น ตัวกู หรือของกูอยู่ด้วยกัน
ทั้งนั้น. มันเป็นตัวมันเองเสียแล้ว แล้วใครจะไปควบคุมมัน. มันยาก
ถึงขนาดที่ว่า จะให้ตัวมันเองฆ่าตัวมันเองอย่างนี้ มันจะเป็นไปได้อย่างไร:
หรือถ้าเราจะพูดว่าให้ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนอย่างนี้ มันจะเป็นได้อย่างไร.
ถ้าตนมันเป็นผู้ตกทุกข์เสียแล้ว ตนจะเป็นที่พึ่งแก่ตนได้อย่างไร. มันมี
ทางอยู่ที่จะต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียด. ความยากลำบากในการเข้าใจ
ธรรมะมันก็อยู่ที่ตรงนี้. ตรงนี้แห่งเดียวเท่านั้น คือที่จะทำลายความรู้สึกว่า
ตัวตนหรือของตน ให้สิ้นไปเท่านั้น. เราก็มียุทธวิธีที่จะทำลายตัวตน
หรือของตน ซึ่งเมื่อกล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วก็มีอยู่อย่าง
ที่จะกล่าวต่อไปนี้ :-

ขั้นแรก ต้องมีความรู้ความเข้าใจเสียก่อน ว่า ความรู้สึกว่า ตัวกู
ว่าของกู หรือรู้สึกว่าจะอัตตาตัวตนนี้ มันเกิดอยู่เป็นประจำ เกิดง่าย
ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ ขอให้สังเกต

ตามไปทุกชั้น ที่เราได้กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ

เมื่อเรากระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ที่เรียกว่า “ผัสสะ”

หลังจากผัสสะแล้ว มันจะเกิด “เวทนา” คือรู้สึกว่าย สบาย ไม่สบาย หอมหรือเหม็น อร่อยหรือไม่อร่อย สุขหรือทุกข์.

พอเกิดเวทนาอย่างนี้ขึ้นมาแล้วก็เกิด “ความอยาก” อย่างใดอย่างหนึ่ง: ถ้าถูกใจก็อยากเอา อยากได้ อยากมี อยากเป็น: ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่อยากเอา ไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น, และยังแถมอยากจะตีให้ตาย อยากจะทำลายด้วยซ้ำไป. นี่เรียกว่าเกิดตัณหา, เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา แล้วแต่กรณีของสิ่งที่มากระทบ.

เมื่อเกิดตัณหา ซึ่งเป็นความอยากแล้ว มีความรู้สึกเป็น “ตัวผู้อยาก” คือตัวผู้อยากขึ้นมาทันที: ความรู้สึกส่วนหนึ่ง เป็นความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือตัวกู้นั่นเอง. อยากอย่างไร ? ก็คืออยากจะได้เอามาเป็นของกู. ฉะนั้น จึงมีความรู้สึกเป็นของกู ตามขึ้นมาด้วย. หรือถ้าว่าอยากเป็น คือ ได้รู้สึกคิดนึกในทางที่ว่ามีเกียรติ มียศ มีหน้า มีตา เพราะตัวมันอยากเป็น ตัวกูก็อยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นผู้เก่งในทางธรรมะอย่างนั้นอย่างนี้ก็ตามเถอะ, มันก็เป็นความอยากเหมือนกัน คืออยากได้เกียรตินี้มาเป็นของกู เป็นต้น.

ถ้าความรู้สึกเกินเลยต่อไปกว่า ความอยากมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกูอยาก นี่ก็เรียกว่า อุปาทาน. อุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น, หรือ

รู้สึก ว่า ตัวกู ว่า ของกู. ถ้าลงเป็นอย่างนี้แล้ว จิตก็สูญเสียความปกติ ที่จะต้องเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา.

ถ้าความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู นี้ แบ่งบานเต็มที่แล้ว ก็เรียกว่า "ชาติ" : คือ ความเกิดมีขึ้นทางจิตใจแล้ว แล้วก็ต้องหนักหรือเป็นทุกข์ ทรมาณ เพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น. มันไม่ใช่แบกด้วยบา ไม่ใช่ต้อง หิวต้องหาบ ต้องถือต้องทุบอย่างนี้หรอก; แต่มันกดทับอยู่บนจิตใจของ บุคคลนั้น : สิ่งสวยงามก็กดทับจิตใจไปอย่างหนึ่ง, สิ่งไม่สวยไม่งามก็กดทับ จิตใจไปอย่างหนึ่ง, เป็นความทุกข์เหมือนกับผู้ที่แบกหรือหาบ หรือหิว หรือทุบของหนักเสมอ.

นี่เราต้องดูให้รู้ ว่า ตัวกู หรือ ของกู นั้น มันจะเกิดหลังจาก ที่มีความอยากในสิ่งต่างๆที่ทำให้เกิดเวทนา; แล้วอันนี้เราเรียกว่าตัวตน ตัวกู ของกู หรืออัตตา ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอรรถภาพร่างกายนี้. อย่าง ภาษาลาตินก็เรียกว่า ego แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า soul หรืออัตตา หรือ self. ความรู้สึกว่ามีตัวกูนี้เรียกว่า egoism มันตั้งอยู่เป็นศูนย์กลาง, คำว่า ego เป็นภาษาลาตินนี้ ตรงกับภาษากรีกว่า kentrikos หรือ centical ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า centre. kentrikos หมายถึงศูนย์กลาง ซึ่งเขาถือว่าชีวิตจิตใจทั้งหมดนี้มันมีอันนี้เป็นศูนย์กลาง คือสิ่งที่เรียกว่า kentrikos นี้ หรือว่าศูนย์กลางนี้ เป็นศูนย์กลางซึ่งตรงกับคำว่า ego. ฉะนั้น ความรู้สึกที่แก่ ego หรือ centre นี้ เราเรียกกันว่า egoism. egoism จะเกิดทุกที่ที่เรามีความอยาก คือ ตัณหา. คำว่า egoism นี้ คือสิ่งที่เรียกในพุทธศาสนาว่า "อุปาทาน"

ที่นี้มันมีอยู่แต่ว่าเราจะควบคุมมันได้หรือไม่ egoism นี้? ถ้ามากออกไปถึงขนาดหยาบขนาดเลวแล้ว มันก็เป็น selfishness ที่เรารังเกียจกันที่สุด. คือความเห็นแต่ตัวจัดอย่างที่ไม่ดูหน้าใคร. นั้นเป็น egoism ที่เลวมาก. egoism ที่เป็นไปในทางดีก็คือ รักดี อยากดี ตั้งใจ ทำดี อย่างนั้น ค่อยยังชั่ว. ยังไม่เป็นอันตรายมากเหมือน selfishness. แต่ถึงอย่างนั้นก็พึงเข้าใจไว้ว่า ขึ้นชื่อว่า egoism แล้วละก็เป็นทุกข์หรือเป็นของหนักทั้งนั้น. ซึ่งเราจะต้องนึกถึงพระบาลีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างมีความสำคัญอย่างยิ่งว่า ในบรรดาความทุกข์นานาชนิดจะजारะในแฉกอาการอย่างใดที่ชนิดก็ตาม แต่ถ้าสรุปแล้ว มันอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น.

บทที่สวดมนต์เข้าเย็น ว่าสังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขณธา ทุกฺขา แปลว่า : เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์. ข้อนี้หมายความว่า เมื่อกล่าวสรุปเอาแต่ใจความแล้ว ตัวความทุกข์นั้นคือตัวสิ่งที่กำลังถูกยึดถือว่าเป็นตัวกู หรือเป็นของกู พอสิ่งใดถูกยึดถือว่าเป็นตัวกู หรือของกูขึ้นมาแล้ว ความทุกข์อยู่ที่นั่น. คืออยู่ที่ตัวความยึดถือนั่นเอง. และความยึดถือนั้นก็อยู่ที่จิต เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ที่จิต. ความเกิดเป็นทุกข์ ก็เพราะว่ายึดถือในความเกิด. ความแก่เป็นทุกข์ก็เพราะความยึดถือในความแก่ หรืออะไรก็เป็นทุกข์. ได้อย่างใจ ไม่ได้อย่างใจ ถ้ามีความยึดถือแล้วล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งนั้น จึงถือว่าความทุกข์อยู่ตรงความที่มีความยึดถือ ซึ่งมีอยู่ที่สิ่งที่เราเรียกกันว่าความรู้สึกว่า ตัวกู หรือของกู หรือ egoism นั้นเอง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้วิธีที่จะควบคุมสิ่งที่เรียกว่า egoism นี้ให้ถูกวิธีที่สุด จน

กระทั้งมันหมดไป: เราไม้อาจจะทำให้หมดไปเดี๋ยวนี้ทันทีได้ในฐานะที่เป็นคนธรรมดา แต่เราควบคุมได้.

ฉะนั้น เราควรแบ่งเป็นชั้นๆกันอย่างนี้จะง่ายกว่า : คือว่าถ้าจะพูดอย่างมี ตัวกูของกู กันละก็ มีตัวกูอย่างเลวเช่นนี้ชั้นหนึ่ง, แล้วก็ มีตัวกูอย่างดีนี้ชั้นหนึ่ง, แล้วก็ มีตัวกูอย่างดีนี้จางลงๆ นี่อีก ชั้นหนึ่ง, และชั้นสุดท้าย ก็คือหมดความรู้สึกว่าตัวกู โดยประการทั้งปวง นี่ชั้นหนึ่ง. ใน ๔ ชั้นนี้ เรากำลังทำได้ที่ชั้นไหน : คือ เรากำลังมีความรู้สึกว่าเป็นตัวกูอย่างเลว หรือมี ตัวกูอย่างดี หรือมี ตัวกูที่เบาบาง จางลงแล้ว หรือว่ามีตัวกูที่หมดแล้ว. ตามหลักนั้น ผู้ที่หมดตัวกูโดยสิ้นเชิงนั้น มีแต่เจ้าพวกพระอรหันต์เท่านั้น: แม้แต่พระโสดาบัน พระสกิทาคามี อันดบรองๆลงมานี้ก็ยังมีตัวกูทั้งนั้น แต่มีตัวกูที่จางมาก. สอนปุณชนนั้นมีตัวกูชั้นดีบ้างชั้นเลวบ้าง: ปุณชนชั้นเลวก็มีความรู้สึกว่าตัวกูของกู-ชั้นเลว, ปุณชนชั้นดีก็มีความรู้สึกตัวกูของกู-ชั้นดี.

นี่ก็หมายความว่า ในขณะที่ควบคุมความรู้สึกที่เป็นการยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ ให้หลักทางชั่วมาเดินทางดี นี่ก็เป็นการมีตัวกูชั้นดี, ก็ได้ผลตามที่เป็นตัวกูชั้นดีหรืออย่างดี: แต่ที่จะไม่ให้ทุกข์เสียเลยนั้นเป็นไปไม่ได้. เพราะว่าคนชั่วก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบตามประสาคนชั่ว, คนดีก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบตามประสาของคนดี: หรือกล่าวอีกทีหนึ่งก็ว่า คนมีบาปก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป, คนมีบุญก็ต้องมีความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปตามประสาคนมีบุญ: หรือคนที่กำลังเสวยทุกข์ ก็มีแต่ทุกข์ไปตามแบบคนทุกข์, คนที่กำลังเสวย

สุขก็มีทุกข์ไปตามแบบของคนที่กำลังเสวยสุข. เพราะว่าถ้ายังมีความรู้สึกว่ามัน ว่าเรา ว่าตัวกู ผู้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เสวยนั้น เสวยนี้ ได้นั้น ได้นี้ มีนั่นมีนี่แล้ว มันย่อมมีความหนักกดทับอยู่ในจิตใจซึ่งเป็นตัวความทุกข์. ฉะนั้น การที่จะทุกข์น้อยลงๆ ก็ต้องให้ความรู้สึกเป็น egoism นั้นน้อยลงๆ. เป็นตัวกูที่จางลงๆ บางลง. ฉะนั้น พุทธบริษัทที่มีความหมายว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สดชื่น แจ่มใส นี้ โดยที่แก้ท่านเล็งถึงผู้ที่มีตัวกูจางลง: มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวกูจางลงเท่าใด ก็มีความสดชื่นแจ่มใสมากขึ้นเท่านั้น มีความหมายเป็นหนุ่มสดชื่นมากยิ่งขึ้นเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น คนอายุมาก เป็นคนแก่แล้วก็อาจจะเป็นคนหนุ่มที่ไม่รู้จักแก่ก็ได้ ถ้าเป็นผู้ที่เข้าถึงธรรมะที่ไม่รู้จักแก่ คือว่า ธรรมะที่ทำให้จิตใจปกติ ไม่ระหกระเหิน นี่เอง: เพราะมีตัวกูจางลงๆ นั่นเอง. หหมดตัวกูเมื่อไร แล้วจะมีความรู้สึกที่สดชื่น เป็นความหนุ่ม หรือความสาว หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก มีลักษณะที่สดชื่นถึงที่สุดและเป็นนิรันดร์. นี่แหละคนแก่มีหวังที่จะเข้าถึงความสดชื่นนิรันดร์ยิ่งกว่าคนที่เป็เด็กๆ หรือคนหนุ่มที่ยังไม่รู้เรื่องของชีวิตจิตใจ: เพราะว่าถ้าสามารถจะเข้าถึงธรรมะที่แท้จริง คือสะอาดปราศจากความรู้สึกว่าตัวกูของกูแล้วจะมีความสดชื่นอย่างยิ่ง: นี่เรียกว่าเป็นธรรมะที่แท้จริง. เมื่อชีวิตเข้าถึงธรรมะอย่างนี้แล้ว เลยกลายเป็นชีวิตจริง เป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใสจริง และเป็นนิรันดร์ ในลักษณะของความสดชื่น.

ฉะนั้น จึงเป็นการทำให้เห็นได้ชัดอยู่แล้วว่า การที่จะทำธรรมะ

ให้เป็นคู่ชีวิต ให้ได้มาเป็นคู่ชีวิตนั้น มันจะต้องอยู่ตรงที่ควบคุม egoism. ควบคุมความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู อย่าให้เป็นตัวกู ของกูที่เลวจัด ให้เป็นตัวกู ของกู ที่ดีอยู่เสมอ: แล้วให้เป็นตัวกู ของกูที่จางลงๆ คือ ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกูนี้น้อยลงๆ จนกระทั่งไม่รู้สึกเลย, เป็นความว่างอย่างยิ่ง คือว่างจากตัวกู. ว่างอย่างยิ่งนี้ท่านเรียกว่า นิพพาน “นิพพานํ ปรมํ สุขญ” แปลว่า ว่างอย่างยิ่ง นั่นแหละคือนิพพาน. กล่าวคือ ว่างจากตัวกู ของกู.

ปัญหาที่จะควบคุมความรู้สึกที่เป็น ตัวกู ของกูนี้ เป็นปัญหาใหญ่. แต่ถ้าว่าจะกล่าวกันพอให้ทราบแนวทางก็พอจะกล่าวได้ว่า ให้ถือเอาโดยหลักที่ว่า เมื่อได้เห็นรูปก็สักแต่ว่าได้เห็น, เมื่อได้ฟังเสียงก็สักแต่ว่าได้ฟัง, เมื่อได้ดมกลิ่นก็สักแต่ว่าได้กลิ่น, เมื่อได้รู้รสทางลิ้นก็สักแต่ว่าได้ชิม, เมื่อสัมผัสทางผิวหนังก็สักแต่ว่ากระทบ, หรือเมื่อรู้สึกขึ้นในใจก็เพียงแต่ว่ามันคิด: หมายความว่า อย่าปล่อยให้การกระทบนั้นเกิดเป็นเวทนาที่รู้สึกว่าจะถูกใจ หรือไม่ถูกใจ, หอมหรือเหม็นคือว่ารักหรือเกลียดนั่นเอง: อย่าให้เกิดรู้สึกเป็นว่า รักหรือเกลียด ถูกใจหรือไม่ถูกใจขึ้นมา: นี่เป็นการดีอย่างยิ่ง ถ้าทำได้อย่างนี้.

ถ้าทำไม่ได้, ควบคุมไว้เพียงแต่ผัสสะไม่ได้: มันกลายเป็นความรู้สึกรักหรือเกลียด สุขหรือทุกข์ พอใจหรือไม่พอใจ คือกลายเป็นเวทนาขึ้นมาเสียแล้วอย่างนี้: ก็ยังมีทางกระทำอีกทีหนึ่ง คือควบคุมความรู้สึกอย่างนั้นไว้ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น: อย่าให้ปรุ่งต่อไปเป็นว่าอยากอย่างไร, อยากจะเอา อยากจะได้ แล้วมีแผนการที่จะเอา-จะได้ อย่างนั้นอย่างนี้

ต่อไป, ให้หยุดเสียเพียงแค่ว่ารู้สึกเป็นเวทนา. จะถูกใจหรือไม่ถูกใจก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าเผลอตบจนถึงกับอยากอย่างลืมหืม ในสิ่งเหล่านั้น จนตกเป็นทาสของอารมณ์.

นี่แหละเรียกว่าควบคุมไว้ได้. คือควบคุมไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู ในระยะของต้นเหตุอุปาทาน นั่นเอง: เพราะว่าหลังจากเวทนาแล้วย่อมเกิดตัณหา ย่อมเกิดอุปาทาน คือความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู. แต่ถ้าเราควบคุมความรู้สึกที่เป็นเวทนาคือถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ให้หยุดเสียได้เพียงแค่นั้น คือ รู้สึกว่าถูกใจแล้วก็หยุดแค่นั้น. ถ้าไม่ถูกใจแล้วก็หยุดเพียงเท่านั้น: อย่าให้เกิดอยากจะเล่นงานมันอย่างนั้น อย่างนี้. หรือมีแผนการที่จะเอามันอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งเป็นตัณหา แล้วมีความรู้สึกเป็นตัวกู ของกูไว้ได้. พร้อมกันนั้นสติปัญญาก็จะเกิดขึ้นมาแทน ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า ของ ๒ อย่างนี้อยู่พร้อมกันไม่ได้: ถ้ากันเอาตัวกูของกูที่เป็นความรู้สึกฝ่ายอวิชชาออกไปได้, ความรู้สึกที่เป็นฝ่ายปัญญาหรือวิชชาก็เกิดขึ้นมาแทน. คือมีความฉลาด มีความรู้แจ้ง ความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์: แล้วความรู้แจ้งนั่นเอง มันบอกว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม ที่มากระทบขยี้ เป็นความรู้สึก ถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ควรจะจัดการกับมันอย่างไร ควรจะจัดการด้วยสติปัญญาอย่างไร.

ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สติปัญญาจัดการทำสิ่งต่างๆไปได้ ถ้าเห็นว่สิ่งนี้ต้องเลิก ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร ก็เลิกไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร: แต่ถ้าสิ่งนี้จะต้องใช้ จะต้องบริโภค จะต้องมี จะต้องใช้สอยอะไร ก็จัดการ

ไปตามที่ควรด้วยสติปัญญา: เลยเป็นอันว่า ความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู หรือว่าอหังการ มมังการ นั้นไม่เกิดขึ้นมาได้ ไม่โผล่ขึ้นมาได้. นี่ถ้าเราทำอยู่อย่างนี้เรื่อย, ทำได้อย่างนี้เรื่อย ทุกคราวไป ทุกกรณีไป, ก็แปลว่า ตัวกู ของกู ไม่อาจจะเกิดขึ้นเลย ไม่เหมือนกับที่มันเกิดวันหนึ่ง ตั้งหลายสิบครั้ง อย่างที่เราเห็นๆกันอยู่: เดียวนี้มันไม่อาจจะเกิดเลย เพราะการควบคุมที่ถูกต้อง.

นี่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ก่อน ยังไม่ใช่: แต่ก็ต้องพิจารณาดูให้เห็นว่ามันมีผลอย่างนี้อยู่อย่างหนึ่ง คือมันเป็นการที่ไม่ให้โอกาสเกิด, นี่มันเท่ากับเป็นการ boycott ไม่ให้กิเลสได้อาหาร. เหมือนอย่างว่าเราจับสัตว์หรือว่าล้อมสัตว์ เช่นเสือตัวร้ายตัวหนึ่งไว้ได้ในวงล้อม แล้วเราก็ตัดทางมาแห่งอาหารของมันเสียหมด, ไม่ให้อาหารผ่านวงล้อมไปให้มันกินได้. เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเองได้. นี่ ถ้าเราฉลาดจนถึงกับควบคุม ไม่ให้ egoism เกิดขึ้นได้ ในเมื่อกระทบ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างนี้อยู่เสมอแล้ว ก็แปลว่าเท่ากับไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลส ประเภทตัณหาอุปาทานนั่นเอง: นานเข้ามันก็ขาดอาหารพอมลงๆ, และวันหนึ่งมันจะสูญสิ้นไป นี่จึงจะถึงความเป็นพระอรหันต์. แต่ถ้าใครฉลาดถึงกับสามารถตัดฟันมันลงไปในขณะนั้นได้ ก็เป็นการเก่งมาก. ในกรณีปกติที่เป็นการปฏิบัติตามหลักที่วางไว้ ก็ให้ถือว่า : เป็นอยู่ให้ถูกต้องตามแนวของอริยมรรคมีองค์แปดเท่านั้น กิเลส ตัณหา ก็ขาดอาหารและตายลงไปเอง. อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส อย่างที่ท่านทั้งหลายอาจจะไม่เชื่อหรืออาจจะหัวเราะเอาก็ได้เช่น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "ถ้าภิกษุเหล่านี้จักเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์" เป็นบาลี

ก็ว่า อิเม เจ ภิกขเว ภิกขุ สมมา วิหเรยฺย อสฺสญฺญโลโก อรหฺนเตหิ อสฺส. แปลว่า ถ้าพระภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์. ใจความสำคัญมันอยู่ตรงวรรคที่ ๒ คำว่า สมมา วิหเรยฺย สมมา แปลว่า โดยชอบ: วิหเรยฺย แปลว่า พึงมีชีวิตอยู่. พึงมีชีวิตอยู่โดยชอบเท่านั้น แล้วโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

ท่านอาจจะนึกว่า เหม! มันง่ายเกินไป. หรือมันแทบจะไม่ต้องทำอะไรมากมาย. มันก็ถูกเหมือนกัน มันไม่ต้องทำอะไรมากมาย. อยู่ให้ดีๆ เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรเลย. ถ้าพูดอย่างนั้นก็ได้. แต่ที่ว่าอยู่ดีๆ ไม่ทำอะไรเลยนั้น มันทำมาก. มันทำมากอย่างยิ่ง. มันทำมากตรงที่ว่ามันเป็นการ boycott อาหารของกิเลสตัณหาสิ้นเชิงนั่นเอง. เพราะว่าเรามีการควบคุม ผัสสะ และเวทนา ไว้ได้ดี จนตัวกู หรือของกูนี้ไม่อาจจะเกิด คือแม้แต่ egoism ธรรมดาก็ไม่อาจจะเกิด. ไม่ต้องพูดถึง selfishness หรืออะไรที่เลวร้ายไปกว่านั้น เมื่อเป็นอย่างนี้มันก็เป็นการอยู่เฉยๆ ก็จริง แต่ไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลสเลย แล้วกิเลสจะอย่างไร ผลสุดท้ายมันก็พอมลง แล้วมันก็เหือดแห้งไปในที่สุด. นี่เรียกว่ามันอยู่ด้วยปัญญา มันไม่ได้อยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว. หรือตัวกู ของกู: แปลว่ามีลมหายใจอยู่ด้วยสติปัญญา คือเป็นพุทธะ. เป็นพระพุทธเจ้าอยู่นั่นเอง. มีจิตใจเหมือนกับพระพุทธเจ้าอยู่. หรือว่าเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ในลักษณะที่กิเลสไม่ได้อาหารมากินเลย ไม่เท่าไรมันก็สลายตัว.

นี่เรียกว่าเราอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ไม่ปรุงให้

เกิดสิ่งใหม่หรือธรรมะใหม่ ซึ่งเป็นของปรุงแต่งหรือความคิดปรุงแต่ง: แต่ว่าอยู่ด้วยสภาพเดิมแท้ ธรรมะเดิมแท้ จิตเดิมแท้, หรือความว่างเดิมแท้ อยู่อย่างนี้เรื่อยไป. นั่นแหละคือการที่สามารถเอาธรรมะมาเป็นคู่ชีวิต ของตนอยู่ได้ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่ต้องพูดถึงกลางวันกลางคืน หลับ ตื่นอะไร พูดแต่ว่าทุกลมหายใจเข้าออก: เพราะว่าอยู่ด้วยสติปัญญา ทุกลมหายใจเข้าออก ตัวกู ของกู ไม่เกิด ไม่อาจจะเกิด: แต่กลับมี แต่สติปัญญา ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ให้กลับเป็นตัวกู ของกูขึ้นมา. นี่แหละมีธรรมะโดยบริบูรณ์ เรียกว่ามีธรรมะเต็มเปี่ยม มีธรรมะ ถึงที่สุด. มีอะไรๆครบในนั้นหมด คือมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา มี มรรค ผล นิพพาน อยู่ในนั้นครบหมด ในคำว่า ว่างจากตัวกู ที่เรามี อยู่อย่างถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น เรากลายเป็นผู้ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา กระทั่งมรรค ผล นิพพาน, หรืออย่างน้อยก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่จริงๆ ไม่ใช่มี แต่ปากเหมือนกับที่เขามีๆกัน. เขามีศีล สมาธิ ปัญญา แต่ปาก แต่ ทำทาง: ไม่มีตัวจริง เพราะว่าเขาไม่ได้อยู่ด้วยจิตใจที่ประกอบอยู่ ด้วยธรรมะในลักษณะเช่นนี้. ส่วนผู้ที่อยู่ด้วยจิตใจที่มีธรรมะในลักษณะ เช่นนี้ มันมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญาจริง ไปคิดดูก็เห็นเอง: คือว่าผู้ที่อยู่ในลักษณะเช่นนั้น ขาดศีลข้อไหนก็ไม่ได้ แล้วยังมีความมั่นคงแห่ง จิตซึ่งเป็นสมาธิจริงๆอยู่แล้ว. แล้วความรู้อย่างนั้นมันเป็นปัญญาอย่างยิ่ง อยู่แล้ว. ฉะนั้น จึงเป็นมรรค หรือเป็นผล คือเป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในตัวมันเองแล้ว จึงเรียกว่าในขณะนั้นเขาอยู่ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล หรือนิพพานขั้นน้อยๆ คือขั้นที่ยังมีกิเลสอยู่บ้าง อยู่เป็น

ประจำเหมือนกัน: ซึ่งจะเรียกว่ามี ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน ก็ได้

ที่ดีกว่านั้นก็น่าคิดอีกว่า นี่แหละคือการให้ทานทั้งหมด เพราะในขณะนี้เราไม่มีอะไรเป็นตัวกู หรือของกูเลย สิ่งต่างๆบริจาคออกไปหมด มันจึงเป็นการให้ทานที่แท้จริง ไม่ใช่ให้ทานอย่างที่เขาให้กัน: ให้บาทหนึ่งแล้วเอาวิมานหลังหนึ่งอย่างนี้เป็นต้น.

ที่กล่าวมาดังนี้มีใช่เป็นเรื่องเยาะเย้ยถากถางใคร แต่ว่าเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นว่า ทานกัถิ ศีลกัถิ สมาธิกัถิ ปัญญาภิถิ ของพระพุทธเจ้านั้นท่านหมายความว่าอย่างนี้, แล้วมรรค ผล นิพพานนั้นมันเป็นผลของการกระทำอย่างนี้, นี่แหละทำให้เราเห็นได้ว่า ในขณะนั้นเขาเป็นพระพุทธ เขาเป็นพระธรรม เขาเป็นพระสงฆ์อยู่ในตัว. หัวใจของเขามีความหมายหรือเนื้อแท้แห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในหัวใจของเขา: เขาจึงถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก. นี่เป็นการถึงอย่างแท้จริง ไม่ใช่ถึงแต่ปากอย่างนกแก้ว นกขุนทองว่า พุทธฺ์ สรณฺ์ คจฺณามิ วันหนึ่งไม่รู้ก็หน แล้วก็ไม่ถึงได้ เพราะมันถึงแต่ปาก ไม่สามารถเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มาเป็นคู่ชีวิตได้. แต่ถ้าเป็นอยู่อย่างที่ว่ามาแล้วในลักษณะที่ไม่มีมีตัวกูของกูเกิดขึ้นในความรู้สึกเลยนั้น มันกลายเป็นที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นคู่ชีวิต. มีธรรมะเป็นคู่ชีวิต อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก.

ที่นี้ วิธีจะป้องกันความเข้าใจผิดอันสุดท้ายก็คือ ว่า อย่าได้

เข้าใจไปว่า ผู้ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่อง ตัวกู ของกูนี้ ทำอะไรไม่ได้ หรือไม่ทำอะไร. ที่จริงกลับทำอะไรได้มากที่สุด ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด. คนที่กลุ่มไปด้วยความรู้สึกว่า “ตัวกู ของกู” นั้นแหละมันจะทำอะไรผิดไปหมด. ทำอะไรก็เป็นการกระทำอย่างถูกต้องผิดไปหมด. มันจะทำบาปจนถึงกับเสียสละชีวิตโดยไม่ได้อะไรตอบแทนก็ได้. มันมากถึงอย่างนั้น มันหลงไปในสิ่งต่างๆที่เป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูบ้างว่าของกูบ้าง: มันทำอะไรเป็นคว้นไปหมด ก็ล้วนแต่เพื่อเป็นทุกข์ทั้งนั้น. ส่วนผู้ที่มีสติปัญญาอย่างนี้ จะมีจิตใจแจ่มใส จะทำหรือจะพูดจะคิดอะไรก็ล้วนแต่จะเป็นไปในทางถูกทั้งนั้น: และ บางทีจะยิ่งกว่าถูกไปเสียอีก คือว่าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดมั่นถือมั่นแต่ประการใด ถึงกับว่างอยู่เหนือความผิดความถูก ซึ่งไม่เป็นความทุกข์เสียเลย.

ความผิดหรือความถูกนี้ยังเป็นสมมติขอให้เข้าใจว่าอย่างนั้น: เป็นเรื่องสมมติบัญญัติของคนในโลก. ถ้าไปยึดมั่นในทางถูก ใจมันก็กลุ่มไปด้วยความยึดมั่นเท่ากับไปยึดมั่นในความผิดเหมือนกัน. ฉะนั้น ทางที่ดี มันไม่ควรมีความยึดมั่นในอะไรหมด, เป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นไม่มีอะไรเอามาถือไว้: มันเป็นจิตว่างเหมือนกับมือที่ว่าง ที่ไม่ได้ถืออะไรไว้. แต่ ว่าสติปัญญามันกลับมีมาเองโดยไม่ต้องถือ เพราะจิตที่ไม่ยึดถือมัน มันเป็นตัวเดียวกันกับปัญญา, ตัวเดียวกันกับธรรมะ, ตัวเดียวกันกับพุทธะ, หรือตัวเดียวกันกับความว่าง, แล้วแต่จะเรียก. นี่คือการที่ที่เราจะเข้าถึงธรรมะ ให้เป็นตัวเดียวกันกับธรรมะ หรือมีธรรมะเป็นชีวิต, มีชีวิตเป็นธรรมะ เป็นสิ่งเดียวกันได้อย่างไร: โดยการตอบคำถามที่ว่า ถ้าจะใช้ธรรมะให้เป็นคู่ชีวิตแล้ว เราจะทำอย่างไร.

เมื่อท่านทั้งหลายได้เข้าใจหลักใหญ่ๆ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐาน และเป็น
เรื่องหัวใจของธรรมะแล้ว อาตมาเชื่อว่า ต่อไปนี้จะเข้าใจคำอธิบายอื่นๆ
ได้ง่ายที่สุด, ตลอดถึงจะเข้าใจเรื่องต่างๆที่เขาพูดพล่ามกันอยู่ทั่วไป
ทุกวัดวาอาราม นั้นได้ง่ายที่สุด; แล้วยังจะรู้จักตัดสินได้โดยตนเองด้วย
ว่าคำพูดอย่างไรผิด คำพูดอย่างไรถูก หรือปฏิบัติอย่างไรผิดปฏิบัติ
อย่างไรถูก ซึ่งนับว่ามันเป็นการได้ธรรมะหรือความรู้ทางธรรมะที่มากพอ
ทีเดียว.

มนุษย์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ควรแยกตัว
ออกมาต่างหาก

แต่เพราะแยกตัวเองออกมา จึงมีความรู้สึกเป็นตัวเรา ของ
เรา มีการได้-เสีย, สุข-ทุกข์ ฯลฯ
เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอยู่ทุกวันนี้

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย

เลขที่ ๑/๔-๕ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ : ๐-๒๔๔๔๑-๑๕๓๕, ๐-๒๔๔๔๘-๗๕๔๐ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔๑-๑๕๑๗

การให้ยืมและการให้ทั้งปวงการรับยืมและนำไปปฏิบัติย่อมขึ้นจากการรับทั้งปวงเช่นกัน

เป็นมนุษย์ หรือ เป็นคน ?

เป็นมนุษย์ เป็นได้ เพราะใจสูง
ไม่ติด ไม่ยึด ยึด ชาติ ที่แล้วจน.
ถ้าใจต่ำ เป็นได้ แต่เพียงคน
ยอมเสียก็ ชาติตน ได้ชาติมา.

ใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ
เห็นทุกข ทุกเวทนา มนัสสา
เพราะทุกข์ พุทธทุก ทุกโรค
เป็นมนุษย์ ชาติใหม่ ใจสูงสันติสุข.

ใจสกปรก ใจมืด และร้อนแสบ
ใจขุ่นเคี้ยว ดองเวทนา ละเสีย
เพราะเหตุผล ทำผิด จิตประสวง
แต่ใจสูง ใจต่ำ ใจสกปรก.

จิตใจดี, ใจสูง ไม่อยากทุก
ลงรับอยู่ ใจตน รับชวนชด
ใจใจสูง เสียได้ ก่อนตัวตาย
ก็สมนัสมา ก็เกิดมา; อย่ายึด อย่

พุทธทาสโอฬาริก.

จัดพิมพ์เผยแพร่

โปรดช่วยสมทบค่าจัดพิมพ์ "ธรรมะเป็นรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์" ในราคา ๔๐ บาท
ขอกราบอนุโมทนาแด่ทุกท่านที่ร่วมสนับสนุนและอุปถัมภ์ค่าจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้

974-453-823-6

